

*het ondraaglijk besef
la notion insupportable*

BAR REMBRANDT
BIJ LUDOVIC SOBRY

OPEN IN 'T WEEKEND VAN 19 TOT 6 H.
WEEKDAGEN VAN 18 TOT 3 H.
GESLOTEN OP DINSDAG.
GAY !

BLEKERIJSTF

LE FEMININ

A le plaisir de vous inviter
le jeudi 22 juin 1989,
pour son ouverture
et l'inauguration de son nouveau cadre.

Un buffet froid vous sera offert
à cette occasion, à partir de 21 heures.

RUE BORGVAL 9
1000 BRUXELLES

TEL : 511.17.09

the mylord
PRIVATE CLUB

heeft het
genoegen
U uit te nodigen
op de heropening
in een
vernieuwde kader,
op vrijdag
13 oktober 1972,
vanaf 21 u.

Leuven,
een centrum ont-
moetingsplaats
tussen
de grote centra
in de "Mylord"
zal U bekende
en nieuwe
gerichten zien uit

DE CIRCEL

DE CIRCEL
Boulevard 5
1000 Amsterdam
LONDEN, 1000
1000 Amsterdam

CHAPS

lesbian and gay pride 98

girls party
Halles Saint-Géry

saturday 2d May
start at 22h00

entrance: 200 frs
(included a free drink)

Place S-Géry 1000 Bruxelles

NE PAARTEN...
DE PUBLIQUE
KUNST...
DE GROEP...
Nieuw & Oud... 0071-1-1030

INVITATION
Bar
The Soum

44 Rue Marché
au Charbon
1000 Bruxelles TEL.: 02/514.07.11

AFTER NINE

INVI PATTOC

ADAM'S CLUB

Director: J.P. Remmen - 1988

Half a Half
Grand Opening

Thursday 7th November
20.00 pm

10, rue de la Courbe (Marché aux Herbes) MONS

EXPLOSIVE !

GEST GAY DISCO IN BELGIUM 700 M²

TE GAY DISCOTHEEK VAN BELGIE 700 M²

BAR PAUL'S

SCHIPPERSSTRAAT 56
8400 OOSTENDE
TEL. (059) 80 25 73

f o n d s   s u z a n   d a n i e l

n u m m e r / n u m é r o   2 4   -   d e c e m b e r / d é c e m b r e   2 0 1 8

colofon

'het ondraaglijk besef' is de jaarlijkse nieuwsbrief van het
'la notion insupportable' est la lettre d'information annuelle du

FONDS **suzan daniel**

homo/lesbisch archief en documentatiecentrum
archives et centre de documentation homo/lesbien

p/a H. Frère-Orbanlaan 510 B-9000 Gent / Gand

info@fondssuzandaniel.be / www.fondssuzandaniel.be

+32(0)9-223.58.79

Omslagillustratie: Allerhande ouder promotiemateriaal uit de collectie van het Fonds Suzan Daniel.

Druk: Sint-Joris, Oostakker.

Vorm: Hilde De Bock.

Verantwoordelijke uitgever: Omar Van Hoeylandt, Mariakerksesteenweg 38B, 9031 Drogenen

Met medewerking van Mick De Meyer, Mark Querton en Marc Van Overmeiren.

Enkel de auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdrage.

Fonds Suzan Daniel vzw verwerkt uw persoonsgegevens uitsluitend om u te informeren omtrent haar werking. Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. Adressen worden onder geen beding doorgegeven.

De Wet verwerking persoonsgegevens kent u een recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat het contact op te nemen met het Fonds.

Het Fonds Suzan Daniel werkt samen met Amsab vzw (Instituut voor Sociale Geschiedenis), KADOC (Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum) en AVG vzw (Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis) en heeft de steun van het Liberaal Archief vzw en het ADVN vzw (Archief en Documentatiecentrum van het Vlaams-Nationalisme).

lidgeld / cotisation 12,50 EUR

steunend lid vanaf / membre de soutien à partir de 50,00 EUR

rekeningnummer / numéro de compte 068-2150156-81

IBAN: BE36 0682 1501 5681 - BIC: GKCCBEBB

leden ontvangen gratis de nieuwsbrief

les membres reçoivent gratuitement la lettre d'information

f o n d s s u z a n d a n i e l

Vanuit de vaststelling dat er al veel verloren is gegaan en bekommerd om wat dreigt te verdwijnen, kwamen eind 1995 drie mannen en drie vrouwen samen.

Na een grondige voorbereiding werd op 8 mei 1996 de vzw Fonds Suzan Daniel, homo/lesbisch archief en documentatiecentrum, opgericht. Deze pluralistische vereniging wil alle informatiedragers uit het homo/lesbisch en transgender verleden en heden, evenals die met betrekking tot de strijd tegen hiv/aids, verzamelen, ordenen, inventariseren en ter beschikking stellen van geïnteresseerden. Daarnaast plant het Fonds ook allerlei activiteiten rond dit materiaal: inrichten van tentoonstellingen, studie- en vormingscycli, publiceren van studies, documenten, enz.

Om dit alles professioneel te verwezenlijken wordt in de praktijk samengewerkt met erkende archiefinstellingen. Ook zij achten dit thema belangrijk en willen zich inzetten om er een extra aandachtspunt van te maken.

Ayant constaté que beaucoup de documents se sont perdus déjà et soucieux de ce qui risque de disparaître, trois hommes et trois femmes se réunirent fin 1995. Le 8 mai 1996 l'asbl Fonds Suzan Daniel, archives et centre de documentation homo/lesbien, fut fondé après de profonds travaux préparatoires.

Cette association pluraliste se propose de rassembler, de ranger, d'inventorier tous les documents et sources d'information concernant l'homosexualité, le lesbianisme, la bisexualité, les questions transgenres, le vih/sida... et de les mettre à la disposition du public intéressé.

Le Fonds prévoit aussi l'organisation d'activités diverses autour de ces matériaux: des expositions, des cycles d'études et de formation, la publication des études, des documents, etc.

La coopération dans la pratique avec des Archives reconnues doit garantir une réalisation professionnelle de tous ces projets.

de eerste jaren van The Boots

Na ruim 20 jaar heeft het Fonds Suzan Daniel al heel wat fantastisch materiaal kunnen verzamelen. Een opmerkelijk en jammerlijk hiaat in onze collectie is het erfgoed van de homo/lesbische bedrijfswereld, vroeger en nu. Doorheen de decennia heeft het uitgaansleven (cafés, bars, sauna's...) nochtans een uitermate belangrijke rol vervuld voor heel veel holebi's, en in een sterk veranderde maatschappelijke context doet het dat natuurlijk nog altijd. Maar van dat aspect van het leven van voor 1975 kunnen we ons nauwelijks nog een beeld vormen, want daarover bezitten we slechts enkele foto's en een kleine hoeveelheid promomateriaal. Voor de recentste periode is de situatie gelukkig heel wat beter, met dozen vol flyers, strooibriefjes, pamfletten en dergelijke van vele tientallen bars, cafés, sauna's, winkels... Maar dat betreft natuurlijk slechts een heel specifieke categorie documenten, terwijl er toch heel wat meer is. Vanaf dit jaar wil het Fonds dus een extra inspanning leveren naar de diverse eigenaars/uitbaters, om hen te wijzen op het belang van hun (papieren en digitale) erfgoed, en om alvast het momenteel bestaande bedrijfsleven te documenteren. Die démarche zal natuurlijk ook tot uiting komen via artikels in deze nieuwsbrief. Na eerdere bijdragen over onder meer café Strange, de Peter Pan en de Popi is het nu de beurt aan (de beginperiode van) The Boots. Deze Antwerpse leerbar is onmiskenbaar een instituut dat tot ver buiten de landsgrenzen bekendheid geniet. Franklin Engelen, beeldend kunstenaar, en Fernand Vanoutryve stonden in 1983 mee aan de wieg ervan en haalden op één van de warmste dagen van dit jaar herinneringen op aan toen: "Van de oorspronkelijke kern zijn wij eigenlijk de enigen die er nog zijn om er iets over te vertellen." Franklin, die hierna het meest aan het woord is, ontwierp de eerste affiches en flyers, was er tijdens het weekend dj en organiseerde de eerste jaren de Mister Boots Contest. Later bleef hij als bezoeker naar de Van Aerdtstraat gaan, in tegenstelling tot Fernand die, na er gedurende een vijftal jaar zowat alle jobs te hebben uitgeoefend, de voeling met The Boots heeft verloren.

e e n g e m i s

"Fernand heb ik in Gent leren kennen", begint Franklin. "Frank Van Beek was dan weer de allereerste vriend die ik maakte toen ik erna in Antwerpen kwam wonen. Hij heeft op een bepaald ogenblik Jan Geerits ontmoet en was daar heel enthousiast over. Toen bleek ik Jan eigenlijk al van vroeger te kennen. Er waren nog wel een paar personen omheen, maar met ons vieren waren wij eigenlijk de kern die met The Boots is gestart. Zo is alles aan het rollen gegaan. We waren jong, enthousiast en we wilden wat.

Zelf was ik heel geïnteresseerd in een leer- of fetisjbar: ik kende dat uit Amsterdam en miste dat hier. Het idee van Jan om zoiets te beginnen, sprak mij dus heel erg aan. Meteen heb ik me daarvoor geëngageerd, om er heel snel Fernand bij te halen als architect. Frank was ooit barman geweest in de Willy's Bar – als hobby, want hij werkte als leraar Engels – en wilde zoiets opnieuw doen. Bovendien was hij eigenlijk wat verliefd op Jan, dus dat was een extra motivatie om mee te doen. Hij steunde Jan in alles, maar die had op zijn beurt advies nodig, op technisch vlak van Fernand, op meer artistiek-creatief vlak van mij. En

Aankondiging van de nakende opening in De GAY Krant, juni 1983.

occasioneel ook nog van anderen.

Maar het is duidelijk Jan die vanuit zakelijk oogpunt het initiatief heeft genomen. Hij kwam uit een succesvol lepers middenstandersmilieu want zijn ouders hadden een kledingzaak: ondernemen zat bijgevolg in zijn bloed. Na zijn bezigheden in Gent, waar hij actief was binnen de Rooie Vlinder, was hij naar Argentinië verhuisd, waar hij met zijn werk voor Bell Telephone goed heeft verdiend. Eenmaal terug wilde hij in Antwerpen een zaak beginnen. Daar kwam dan bij dat hijzelf ook heel in leer, motoren en dergelijke was geïnteresseerd. In elk geval zag hij zoiets als The Boots als een zakelijke onderneming die moest slagen, zodat hij niet meteen groots wilde beginnen, maar het wel in stappen opbouwen. Concreet: starten met een open café, dat zich door de macho-uitstraling zou onderscheiden van andere homocafés in Antwerpen, met name de klassieke bars van toen in de Van Schoonhovenstraat, die in vergelijking met wat in het buitenland gebeurde eigenlijk al ouderwets waren.

Dat plan sloot aan op een internationale trend van groei van de fetisj- en leerscene. Je had in New York een aantal van dergelijke clubs, met vanaf 1976 als bekendste The Mineshaft. Ook in Amsterdam was dat het geval. Dus er waren voorbeelden waardoor we ons konden laten inspireren. En in 1980 was er de film *Cruising*, met Al Pacino in de hoofdrol, die zich in zo'n locatie afspeelt. "Ik weet nog dat we er samen zijn gaan naar kijken in Brussel", vult Fernand aan, "om diezelfde avond voor de eerste keer een bezoek te brengen aan de Why Not. Dat was toen iets heel nieuws: een leerbar met een donkere kamer. Voorts had je in die periode de discogroep The Village People, die allerlei mannelijke stereotypen waaronder een leerman bekend hadden gemaakt. Zij waren gewild of ongewild heel belangrijk voor de beeldvorming van de homo's zelf. In de jaren '80 waren er heel wat mannen die zich op die manier presenteerden in de *gay scene*, in elk geval veel meer dan nu. In Amsterdam en Parijs waren er zelfs die in hun leren pak en harnas naar de opera trokken."

"Dat leer was eigenlijk een tweede coming-out", neemt Franklin terug over. "Fernand en ik zijn ooit naar een optreden van cabaretière Jasperina de Jong geweest. Ze zong toen een nummer over wat er op dat moment toch allemaal gebeurde, inclusief de passage 'en de homo's trekken van leer'. Niemand in de zaal reageerde daarop, maar dat is natuurlijk een heel belangrijke zin. Als zoiets in een kleinkunstlied voorkomt, staat dat duidelijk ergens voor. In Amsterdam zag ik dat die hele leerscene niet iets was dat zich afspeelde in het donker, maar dat

het geïntegreerd werd in de rest van het leven. Het kwam de straat op, als onderdeel van het alledaagse leven. Hier bestond dat echter helemaal niet.”

s c e p s i s

“Dankzij Frank hebben we gevonden waar we konden starten. Zijn ouders hadden in de buurt gewoond, en af en toe gebruikte hij nog hun oude conciërgewoning. Toevallig zag hij dat een pand in de Van Aerdstraat te huur stond. Voordien was het een café geweest, zodat de primitieve faciliteiten aanwezig waren. Daarenboven voldeed het als voormalig pakhuis perfect aan onze verwachtingen. We hadden immers iets voor ogen als Het Pakhuis in Amsterdam, waar de populaire LL-feesten plaatsvonden. Het pand was echter nogal vervallen, en dus totaal niet te vergelijken met wat het nu is. Het was een beetje een *spooky*, vervallen industrieel gebouw, wat voor ons natuurlijk een deel van de charme was.”

“Vanaf 1 mei 1983 is het pand gehuurd”, verduidelijkt Fernand, “en twee weken later zijn we gestart met de transformatie ervan. Ik weet nog dat het budget voor die eerste verbouwingen – want aan The Boots is jarenlang bijna constant gewerkt – belachelijk laag was. Vandaar dat vooral Jan en ik alles zelf hebben gedaan. Mijn uiteindelijke ontwerp kwam er eenvoudig gezegd op neer dat de bestaande architectuur werd geaccentueerd. Dat blijkt ook uit de materiaalkeuze: (later zwart geverfde) betonstenen, geperst hout, gezandstraalde (tweedehands) stellingen met buiskoppelingen, industriële kaplampen als verlichting, een heel mooie, gegoten en glimmende zwarte vloer... Daar hebben we alles mee in mekaar geknutseld, gezaagd, genageld. Oorspronkelijk dacht ik ook aan het gebruik van wat koeienvellen, maar die bleken te duur. En wellicht was dat ook wat te decoratief.

Eigenlijk had ik vanaf de tweede fase een heel parcours doorheen het gebouw uitgewerkt, met doorkijkjes door middel van strategisch geplaatst traliewerk om spanning te creëren, waarna je in de bar uitkwam, om vervolgens al dan niet het parcours verder te zetten. Als dj stond Franklin heel centraal, op een soort van loopplank, met spiegels tegenover hem zodat hij kon zien wat er achter hem gebeurde, en ook op een verhoogje, als deel van de attractie. Dat werkte heel goed. Het is spijtig dat we daar geen foto's van hebben.”

“In die beginperiode zijn trouwens verschillende namen gesuggereerd”, vervolgt Franklin, “zoals The Antwerp Eagle, maar uiteindelijk is gekozen voor iets wat er nog niet was. Bovendien had Jan bij een bezoek aan de Amsterdamse Argos al die laarzen aan het plafond zien hangen, en dat vond hij wel spannend. Daar hoort eigenlijk nog een verhaal bij: oorspronkelijk wou Jan een bestaande tekening van de toen heel gekende Amerikaanse kunstenaar Rex gebruiken. Wij hebben hem dat afgeraden, maar hij heeft het toch gedaan, om die vervolgens redelijk snel weer op te bergen toen hij een brief van een Amerikaanse advocaat in de bus vond...”

Kijk, Jan had een doel voor ogen, wist waar hij naartoe wilde, en daardoor kon hij soms zeer koppig en onaangenaam zijn. Hij moest altijd van iets overtuigd worden en dat was ontzettend moeilijk, omdat het dingen blokkeerde. Zo heeft Fernand moeten volhouden op het

Fernand en Franklin op vakantie op Kreta in 1984. (Collectie Franklin Engelen)

vlak van de inrichting, om finaal helemaal zijn zin te mogen doen. Daar hielpen wij elkaar, door Jan met argumenten te overtuigen. Maar in die koppigheid zat toch ook zijn militantisme. Na zijn terugkeer uit Argentinië was de Rooie Vlinder voor hem een afgesloten hoofdstuk – hij wilde zelfs niet herinnerd worden aan affiches waarop hij in een kleedje en met make-up figureerde – maar het militantisme van die groep is hij wel blijven uitdragen, zij het op een heel andere manier. Strikt genomen: of je nu travestiet bent of leerling, het is allebei een heel zichtbaar statement, het ene extreem vrouwelijk, het andere extreem mannelijk. Intussen zijn er trouwens allerlei mengvormen, dus dat evolueert. Maar dat militante aspect is volgens mij overgebleven van zijn vroegere periode. Dat was trouwens iets waar veel Antwerpse homo's zich erg aan stoorden.

Aanvankelijk was er bij velen grote scepsis over de slaagkansen van The Boots, over het feit of mensen het wel zouden durven bezoeken. In mijn ervaring waren zowel de conservatieven als de progressieven eigenlijk voor het grootste deel tegen het initiatief: de enen vonden het onzedelijk, terwijl de anderen het zagen als een soort van absolute uitbuiting van seks. Het was werkelijk slechts een kleine minderheid die er positief tegenover stond. Hier in de stad werd er zeer op neergekeken, en werd het vaak geridiculiseerd. Ik werd er soms ook over nageroepen. Er was dikwijls te weinig tolerantie en solidariteit bij de diverse groepen homo's. Dat vond ik erg.”

p i n d a ' s , g e e n b a n a n e n

“Het is ons wonderlijk gelukt om op tijd open te gaan”, zegt Fernand.

“Daar is toch wel een uitgebreide campagne aan voorafgegaan, want Jan was sterk in marketing. Overal waar we kwamen, in binnen- en buitenland, werden flyers uitgedeeld en affiches opgehangen. En die promotie heeft gewerkt, want de opening op 1 juli 1983 was een voltrefter.” “Die eerste versie van The Boots was alleen een open café, op de eerste verdieping”, verduidelijkt Franklin, “waar mannelijkheid dik in de verf werd gezet door toen ongewone attributen zoals bijvoorbeeld flipperkasten en een biljart. Voorts waren er gedurende lange tijd (ongepelde) pindanootjes beschikbaar, waarvan er blijkbaar maar liefst 25 kg per drie weken werden geconsumeerd. Dat is later afgeschaft omdat men niemand meer vond om achteraf steeds al die pindadoppen op te kuisen. Eigenlijk dacht Jan eerst aan bananen – dat had hij ergens in Argentinië gezien – maar dat hebben we hem uit het hoofd kunnen praten.

Al was het aanvankelijk een open café, toch was er ook een geïmproviseerde *backroom*. Dat was een heel dubbelzinnige situatie,

maar Jan wilde de bezoekers toch de mogelijkheid tot seks bieden, net zoals de Bacchus in de Van Schoonhovenstraat achteraan een wc had waar wel eens dingen gebeurden. Achter het pand The Boots was er een koertje, dat daarvoor werd gebruikt. De burens konden niets zien, maar ze hoorden het wel en daar zijn ze snel over beginnen te klagen. Dus dat is afgeschaft, waarna enkel een via een ladder toegankelijke kelder overbleef.

De burens klaagden enkel over de lawaaihinder, maar niet over wat er gebeurde, want daarop reageerden ze heel onverschillig. Ik heb eigenlijk geen weet van klachten. Misschien dat vandaag meteen een buurtcomité zou ontstaan, maar voordien was er in het pand al een horecazaak geweest. Op de hoek van de straat was er een bordeel. En de rosse buurt ligt niet zo ver weg. Men was dus wel wat gewend. Bovendien was ons publiek heel gedisciplineerd en maakte geen herrie op straat. Op de geluidsinstallatie stond trouwens een rem zodat ik als dj echt niet te hard kon gaan.”

“In het weekend was die open bar te klein”, vervolgt Fernand, “zodat we al in oktober zijn gestart met de werken voor de tweede fase, met direct een heel andere schaal want met een extra verdieping. En in 1985 volgde nog een derde etage. Zo ontstond een grote club met twee bars, een disco, een echte *darkroom*, een *golden shower room*... Ook die tweede opening, op oudejaarsavond, was een schot in de roos, al hebben we daar niet al te veel van meegemaakt, want tot de laatste minuut waren we bezig om alles klaar te krijgen. Maar het was tezelfdertijd heel leuk om te doen.” “Voordien was de zedenpolitie even op bezoek gekomen”, vult Franklin aan. “Eigenlijk waren ze niet echt geïnteresseerd. Ze vonden het gewoon beter dat de mensen binnen seks hadden, in een sauna of een plek als The Boots, dan in het park of op straat. Met enkele politieagenten hebben we later wel last gehad: een paar pestkoppen stond voor de deur op uitkijk om bezoekers lastig te vallen, bijvoorbeeld omdat ze met de fiets de straat in de verkeerde richting waren ingereden. Dat soort van zaken. Daar wond Jan zich vreselijk over op, en hij is daarover ook gaan klagen op het commissariaat.”

r e g e l s

“In het najaar van 1983 is een vzw opgericht. Intern heeft dat niet zoveel veranderd: de bestuursvergaderingen waren een formaliteit, want de belangrijke beslissingen werden informeel genomen, en sowieso was Jan de zakelijk leider, de baas. Maar met dat nieuwe statuut kon The Boots vanaf de tweede opening een privéclub worden en was het dus mogelijk om mensen te weigeren. Dat is doorheen de jaren trouwens altijd het grootste discussiepunt geweest: de *dresscode*, dat wil zeggen wat kan en wat niet. In het begin was het redelijk eenvoudig: leer, jeans en uniform, later aangevuld met rubber. Dat waren eigenlijk

Programma van het eerste verjaardagsweekend.

de basisfetisjen. Intussen is de fetisjwereld heel erg geëvolueerd, opgedeeld in allerlei niches die in feite toen ook al bestonden, maar niet op die manier publiekelijk werden beleefd. Bijvoorbeeld sneakers (toen nog *baskets* genoemd) waren oorspronkelijk absoluut verboden in The Boots, terwijl het nu iets enorms is geworden – je ziet hoe relatief die dingen eigenlijk zijn. Het is allemaal een kwestie van context. In elk geval waren de bestaande strenge regels soms in het nadeel van echte fetisjisten die niet binnen geraakten. Ik heb het verschillende keren meegemaakt dat mannen die op netkousen of damesschoenen vielen, of een gekleurde leren rok droegen, niet binnen mochten omdat het dameskledij was. Terwijl iemand anders met gewoon een leren Armani-broek wel binnen mocht. Dat was een eindeloze discussie, waar niemand ooit uitkwam.”

Fernand illustreert het nog met wat hij zag bij vrienden: “Toen zij ontdekten dat er een donkere kamer was waar je seks kon hebben, pasten ze zich aan en kochten ze een leren broek. Die deden ze echter niet aan in hun gewone dagelijkse leven. Het was gewoon een middel om binnen te geraken. Naast de groep voor wie het een levensstijl was, had je dus anderen die opportunistischer waren.” “Terwijl The Boots natuurlijk alles te danken heeft aan de leerliedhebbers en diegenen die het wel willen en kunnen integreren in de rest van hun leven”, herneemt Franklin. “Uiteindelijk was het de taak van de portier om een selectie te maken op basis van de outfit, om de bezoekers te wijzen op het bestaan en het belang van de regels. Daar was de *dresscode* steeds een erg belangrijk, terugkerend discussiepunt. Niet dat er echt ruzie werd gemaakt, want uiteindelijk snapte en aanvaardde men het wel. Maar velen wilden wel genieten van The Boots, zonder er eigenlijk veel voor te willen doen. Terwijl men er toch voor een bepaald iets naartoe gaat. En als de regels van een fetisjclub niet nageleefd worden, maakt men die kapot.

Doordat het een privéclub werd, diende iedereen zich kenbaar te maken bij de ingang. Dat was niet voor iedereen evident: sommigen wilden hun identiteitskaart niet laten zien. Maar de meesten begrepen het. En wie echt binnen wou, zette zich wel over die drempel heen.

In die eerste periode zullen er op bepaalde avonden zeker wel makkelijk 500 of meer bezoekers zijn langsgesproken.” “Vandaag zou dat zeker niet meer kunnen volgens de normen van de brandweer”, vult Fernand aan. “Toen hebben we af en toe wel eens ons hart vastgehouden. Al waren al die bezoekers er niet allemaal tezelfdertijd, want er was een groot verloop. Om te voorkomen dat sommigen langskwamen, gewoon boven seks hadden en zonder iets te drinken terug vertrokken, diende je twee drankjes te consumeren, of er minstens voor te betalen.”

h e t s o c i a l e a s p e c t

“In de Spartacus-gids van 1984 kreeg The Boots meteen al vier sterren, met de omschrijving ‘a really exciting development on the European leather scene’. Van bij de start was onze promo trouwens in het Engels, omdat het publiek natuurlijk hoofdzakelijk internationaal was, waarvan de meerderheid uit onze buurlanden. Zeker de eerste jaren kwamen mensen van heel ver, zelfs uit Amerika, aangezien het toen al een heel mobiel en gedreven publiek was. En zowel formeel als informeel

onderhielden we contacten met allerlei leerclubs.

Mensen kennen mekaar, of kennen mensen die anderen kennen, dus dat scheidt een gemeenschap. Het sociale aspect was heel belangrijk in The Boots. Het was echt een ideale plek om seks te hebben, afgewisseld met conversatie en dialoog – die twee liepen helemaal in en door mekaar, in een vriendelijke sfeer. Om het met een boutade te zeggen: zoals in elke leerbar was het een plek waar leermannen onder mekaar, tussen de seks door, over opera en gerechten praatten. Dat zegt heel veel. Misschien dat we dat deels wat idealiseren, want we waren natuurlijk jonger, zodat we op een andere manier op dingen terugkijken. Maar als ik een goede avond in The Boots toen vergelijk met bijvoorbeeld een doorsnee bar in Amsterdam vandaag, dan was het bij ons veel prettiger. Al is dat misschien een persoonlijk aanvoelen, en heeft het zeker ook te maken met de invloed van het internet en een generatie die meer in een digitale bubbel zit en dingen snel op een presenteerblaadje wil.

Het positieve aan een club als The Boots is dat het publiek heel gemengd is, eigenlijk zonder leeftijdsdiscriminatie, met jong, gemiddeld en oud door elkaar. Maar wat ik bij ons onder andere miste, was een meer sociale vorm van onthaal. Dat gebrek heeft iets met de Vlaamse mentaliteit te maken. Elders pakten ze dat anders aan, door middel van initiatieven om geïnteresseerden aan te trekken en over de drempel te halen, en zo ook solidariteit in de hand te werken. In Amsterdam kon je bijvoorbeeld in de Argos een bondagecursus volgen. In London had je 'socials', waar je werd ontvangen door iemand met een badge, die je introduceerde in de groep. Verschillende keren heb ik geprobeerd om hier ook zoiets op touw te zetten, maar dat lukte niet: er kwam gewoon niemand op af.

Eveneens interessant om te vermelden is de evolutie, niet alleen in de manier waarop mensen seks hebben, maar ook waar. In het begin was er een grote psychologische grens tussen de bar en de *backroom*. In de ene plaats babbelden ze, om zich dan te verplaatsen om seks te hebben. Dat is geleidelijk aan allemaal in mekaar gevloeid: de *gêne* verdween zodat uiteindelijk alles *backroom* was.

In die ruimte waren nooit vrouwen toegelaten, maar tot midden 1986 was dat formeel toch wel het geval in de bar op de eerste verdieping, al kan ik me er maar twee herinneren. Zo was er een heterokoppel dat dingen wilde organiseren in The Boots. Er waren veel mannen die zich toen heel erg stoorden aan haar omdat ze zich gedroeg zoals een vrouw in een hetero fetisjclub. Dat was echt geen succes. Ik weet niet welke relatie zij had met Jan, maar om een of andere reden had hij echt ontzag voor haar. Hij wilde zelfs dat ze de mascotte van The Boots zou worden. Ook de Motorsportclub Amsterdam (MSA) had een vrouw als mascotte, maar die was meer macho dan de mannen, dus dat klopte op een bepaalde manier. Maar die vriendin van Jan, een sm-meesteres, absoluut niet, dus dat hebben we hem uit het hoofd moeten praten. Dat was helemaal niet het geval met de andere vrouw die Jan lange tijd heeft toegelaten: een Luikse heterovrouw die enorm viel op homomannen in het leer. Haar grootste kick was er één meekrijgen, en dat lukte haar soms. Ze had dingen te vertellen en was heel militant, dus ze had wel de sympathie van het publiek. En haar gedrag was zo macho dat ze

Engelstalige aidspreventieaffiche, in 1995 uitgegeven door The Boots en Het Aidsteam.

gewoon opging in de massa. Maar ze mocht niet in de *backroom*. Op een bepaald moment is het haar echter toch gelukt, hetgeen een enorme paniek heeft veroorzaakt, waarna ze niet meer welkom was.”

m i s t e r b o o t s c o n t e s t

“Vanaf het moment dat de disco in The Boots is geopend tot het moment dat die werd opgeheven, was ik er dj. Ik begon met mijn eigen collectie en daarna beschikte ik over een maandelijks budget om platen te kopen die eigendom bleven van The Boots. Ik kocht die hoofdzakelijk bij een importeur van Amerikaanse muziek, waar de meeste Antwerpse dj's inkochten. Mijn grote voorbeeld was de New Yorkse discotheek Paradise Garage met de toen al legendarische Larry Levan, die de disco mix heeft uitgevonden. Daar kwamen we weliswaar niet echt in de buurt van, maar de geile sfeer was er wel. Ik draaide de klassieke gay club hits van toen en ook de eerste nummers van de opkomende Pet Shop Boys, Madonna en Frankie Goes to Hollywood... De mannen voerden hele paringsdansen uit op de dansvloer en gebruikten daarbij veel meer hun hele lichaam dan nu.”

“Eigenlijk vond Jan in het begin dat disco niet hoorde in de strakke sfeer van een leerclub”, zegt Fernand. “Nee, dat moest hard metal zijn. Echt waar, soms vroegen we ons af of hij wel homo was want hij had totaal geen voeling met dergelijke dingen. Maar na enkele weekends zag hij dat het niet lukte met dat soort van AC/DC-achtige muziek. Daarin week *Cruising* trouwens ook ferm af van de realiteit: in de film is hardrock te horen, terwijl die nooit in dergelijke zaken werd gespeeld. In die tijd draaiden ze er zeer barokke disco zoals Donna Summer, dus heel camp.”

“Elke zichzelf respecterende leerbar in Amerika organiseerde zijn eigen Mister Leather Contest”, herneemt Franklin, “waarvan de winnaar, gesponsord door de bar, kon deelnemen aan een nationale wedstrijd. In 1984 heb ik het initiatief genomen voor de Mister Boots Contest, die ik heb georganiseerd tot begin jaren '90. Formeel was die dan wel geïnspireerd door het Amerikaanse voorbeeld, maar ik voegde daar heel veel relativering en zelfrelativering aan toe... ook omdat we niet het publiek hadden om het helemaal te kunnen kopiëren. Het was eveneens een evenement om de verjaardag van The Boots extra in de verf te zetten, en iemand te selecteren die dan een jaar lang het gezicht van de

club zou worden. Die dag was het hoogtepunt van het jaar, dan stonden mensen werkelijk in rijen aan te schuiven op straat.

Ik stak er samen met vrijwilligers veel tijd in om dat te organiseren, allemaal onbezoldigd: de kandidaten selecteren, het hele scenario uitwerken, de muziek uitkiezen, de repetitie... Het was wel moeilijk om Vlaamse kandidaten te vinden, terwijl Brusselaars en buitenlanders zich spontaan aanboden. De Mister Boots Contest werd dus een afspiegeling van ons publiek: het was een internationaal gebeuren dat ik in drie talen presenteerde. Ik lette er wel op dat er geen *fake* figuren tussen zaten die er alleen maar op uit waren om een reis te winnen. Kandidaten moesten op zijn minst sympathie hebben voor leer of rubber en enige kennis van fundamentele zaken zoals bijvoorbeeld de *hanky codes* – wat nu trouwens terug aan het opkomen is.”

e e n t e r u g v a l

“Na zekere tijd zijn de videogames en de biljarttafel verdwenen omdat er quasi niet op werd gespeeld”, neemt Fernand terug over. “In de plaats kwam een stilstaande motor, als decoratie. De koplamp en het achterlicht stonden altijd aan, dus dat was heel sfeervol. En in 1984 is Jan gestart met een klein winkeltje, dat later The Warehouse als naam kreeg en waar je onder meer poppers, seksspeeltjes, glijmiddel, blaadjes, en dergelijke kon kopen, net zoals tweedehandskledij. Ooit heb ik zelfs veel werk gestoken in het tekenen van plannen voor een echte winkel, maar die zijn finaal opgeborgen omdat het niet meer zo goed ging met The Boots.”

“Stilaan is het altijd minder en minder geworden”, vult Franklin aan, “zodat de club in 1988-1989 enkel nog maar in het weekend open was. Op een bepaald moment stond er nog vier man op de dansvloer en is de disco afgeschaft. Ik vond dat verschrikkelijk, maar het kon niet anders. Dat was zeker mee een gevolg van aids: in mijn omgeving werd ik daar ook mee geconfronteerd. Blijkbaar durfden velen niet meer buitenkomen, en zeker niet naar The Boots. En wellicht hebben ook andere factoren meegespeeld. Ik veronderstel dat er in het buitenland meer concurrentie was van analoge zaken, zodat ons internationaal publiek het niet meer nodig had om naar Antwerpen te komen. Op 18 januari 1989 is Jan met de auto verongelukt in Waregem. Iedereen was daar zeer door aangedaan. Het was echt wel een persoonlijk verlies voor iedereen die met The Boots te maken had. En iedereen vroeg zich af: hoe moet het nu verder? Uiteindelijk hebben zijn ouders een tijdje de club zakelijk gerund – dat was heel raar – om vervolgens een deal te maken met Jans partner Danny, die vervolgens officieel de uitbater is gebleven tot 2004. En op een gegeven ogenblik is The Boots weer goed beginnen te draaien. Het voelde alsof alles samen kwam, zoals Jan het eigenlijk bedoeld had. Het was het bewijs dat hij de juiste keuzes had gemaakt, maar er niet lang genoeg was om het succes ervan mee te maken.

Fernand is eind jaren '80 teruggekeerd naar Gent. Ik was noodgedwongen al moeten stoppen als dj, en enkele jaren later heb ik beslist om ook de Mister Boots Contest niet meer te organiseren, omdat ik er de tijd niet meer voor had en er wat op was uitgekeken. Ik had mijn fantasie in de praktijk omgezet, een aantal dingen meegemaakt die ik

Enkele kandidaten en medewerkers van de Mister Boots Contest 1992. (Collectie Franklin Engelen)

wilde meemaken, en op persoonlijk vlak was mijn inzet voor The Boots afgerond. Bovendien wilde ik opnieuw anoniem zijn. Zeker in de beginperiode was ik voor een groot deel het gezicht van de club, zodat men mij op den duur begon te zien als publiek bezit. Daar kreeg ik enorm veel last van.”

i m p a c t

“Net zoals The Boots zich heeft laten inspireren door Het Vagevuur in Eindhoven – toen het paradijs van de fetisjliehebber – zijn wij op onze beurt een voorbeeld geweest voor onder meer The Cockring, een voormalige disco in de Amsterdamse Warmoesstraat. Jean-Paul en Vincent, voordien de bazen van de Why Not in Brussel, hadden daar een soort van kopie gemaakt, met dezelfde feeling, de stellingen, het hout, de verlichting, de kleur... De Argos, in dezelfde inmiddels grotendeels ter ziele gegane straat, sloot begin 2015 de deuren. Dat was de oudste Europese leerbar, ontstaan in 1957. Als The Boots even oud kan worden, heeft het dus nog enkele decennia te gaan.

Maar ook The Boots is natuurlijk een slachtoffer van het internet en de *dating apps*. Sommige dingen maken zij makkelijker, andere daarentegen heel moeilijker. En ze maken mensen in vergelijking met vroeger vooral veel minder sociaal. Dat betreurt ik natuurlijk. Tot slot vind ik het belangrijk om op te merken dat de emanciperende functie van The Boots niet mag worden onderschat. Het heeft Antwerpen echt wel op de wereldkaart gezet, samen met later Red&Blue. Zonder The Boots zou er trouwens vandaag geen Leather & Fetish Pride Belgium zijn, want de organisatoren komen eigenlijk allemaal uit ons milieu. Of wij dat in 1983 niet voor mogelijk hadden gehouden? Misschien wel, want onze ambitie was grenzeloos en idealistisch. Mooier kan toch niet.”

Bart Hellinck

le bar lesbien brille par son absence

De septembre 2017 à juillet 2018, j'ai mené une enquête sur les bars lesbiens bruxellois. Cette enquête visait à assouvir ma curiosité, en tant que lesbienne et féministe, quant aux raisons de la rareté – voire de l'absence – de tels lieux dans la capitale

belge et européenne, tout en me permettant d'accomplir mon devoir universitaire de fin de master en études de genre.(1) C'est donc avec la double casquette de militante et de mémorante que je me suis intéressée aux logiques et enjeux, tant politiques qu'économiques, qui traversent le bar lesbien et pourraient peut-être expliquer sa difficulté à exister dans le paysage urbain. En a résulté un travail de fin d'étude au titre annonciateur: Le bar lesbien, un commerce militant en voie de réapparition à Bruxelles.(2)

Le bar lesbien, un objet fantasmé?

Tout a commencé par une simple question posée à mes ami·e·s Facebook: pouvez-vous citer les bars lesbiens rencontrés dans les œuvres de fiction audio-visuelles (cinéma, séries TV, webséries)? En quelques jours, une liste de quatre-vingt-huit établissements était dressée grâce aux réponses. Liste non exhaustive certes, mais tout à fait instructive: les occurrences de bars lesbiens dans la fiction étaient suffisamment notables pour qu'à ma question soient formulées des réponses précises (des scènes décrites par le menu, des noms de bars fictifs évoqués avec amusement, des notifications d'épisodes de séries comptant de nombreuses saisons...). Aurais-je obtenu un tel résultat si ma question avait porté sur les bars gays? Cette petite expérience a motivé mon enquête avec l'impression suivante: les bars lesbiens se font si rares, que chacune de leurs représentations à l'écran – grand ou petit – est précieuse et mémorable. Lorsque je me suis penchée sur le détail des données recueillies, j'ai été également amusée de constater que dans les séries policières états-uniennes, dont l'intrigue est généralement ficelée autour d'une affaire qui occupe un épisode jusqu'à son dénouement, lorsqu'une suspecte ou une victime se trouve être lesbienne, il semble qu'invariablement une scène prenne pour décor un bar lesbien. Plus étonnant, ce bar lesbien y est aisément présenté comme un commerce florissant, que l'action se situe dans une mégapole, ou au détour d'une modeste localité des États-Unis. Voilà une étrange conception de la géographie de ces établissements, pour qui connaît le documentaire de Drew Denny *The Last Lesbian Bars*. Dans cette enquête de 2015, l'artiste JD Samson, qui se définit comme lesbienne et non-binaire, se rend dans quatre villes états-uniennes, qu'elle choisit en raison de leur importance symbolique et culturelle. Elle constate alors que le dernier bar lesbien de San Francisco (ville qu'elle définit comme "gay capital of the world") est en train de fermer définitivement ses portes, qu'à Washington il n'y en a qu'un seul, que La Nouvelle-Orléans ("the party capital of America" selon Samson) a vu tous ses bars lesbiens disparaître en quelques années, et qu'à

New York il n'en reste plus qu'un. Sur quelle réalité se basent donc les scénaristes de séries policières pour imaginer que chaque communauté lesbienne du pays puisse avoir un lieu dédié? Comment l'imaginaire collectif a-t-il pu produire à la fois une rareté et un systématisme du bar lesbien dans la fiction? Plusieurs mois plus tard, j'ai posé une nouvelle question sur Facebook, mon profil public et militant 'Charlotte de Bruges' étant majoritairement suivi par des personnes issues de la communauté LGBTQI+: pourquoi les bars lesbiens ferment-ils? Ma curiosité m'amenaient ici à interroger un autre imaginaire, cette

fois communautaire: si j'ai volontairement évité le terme "disparition", laissant alors libre interprétation à ma question, il est néanmoins apparu que "la disparition des bars lesbiens" faisait consensus et que les

réponses s'orientaient presque toutes vers les causes d'un phénomène posé comme un fait social universel. Les explications avancées intuitivement mettaient alors directement en cause les lesbiennes, parfois avec essentialisme: les lesbiennes ne consommeraient que bien peu et constitueraient une mauvaise clientèle, ne sortiraient plus dans les bars dès lors qu'elles sont en couple... Ici l'on pointait du doigt le faible pouvoir d'achat des lesbiennes, là leurs incompétences entrepreneuriales qui mèneraient inévitablement à la ruine de leurs établissements. Par ailleurs, la formulation des réponses laissait entendre un certain fatalisme, une frustration, et parfois des attentes précises, que l'on pourrait interpréter comme autant d'enjeux politiques inhérents au bar lesbien... ou à son absence.

Le bar lesbien, un objet invisibilisé?

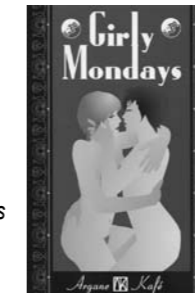
Quasi impensé de la recherche, le bar lesbien n'apparaît que dans de rares travaux académiques, notamment dans le domaine de la géographie de la sexualité, travaux qui consistent alors à recenser les débits de boissons gays et lesbiens dans telle ou telle grande ville européenne ou nord-américaine, afin d'étudier notamment la territorialisation d'une communauté. Une première difficulté réside en la définition même du bar gay ou lesbien. Ce sont alors des critères plus ou moins intuitifs qui président aux travaux de recensement: une devanture arborant un drapeau arc-en-ciel, une mention de l'établissement par un guide touristique LGBTQI+, une clientèle et/ou un staff identifié·e·s comme majoritairement gays ou lesbien·ne·s, une simple "réputation d'être"... Aussi les enquêtes se font la plupart du temps au détriment des bars lesbiens, moins référencés, moins visibles, moins regroupés. Et lorsqu'il est esquissé, l'objet bar lesbien est bien souvent dissous dans les cartographies des quartiers gays, sans plus d'explication sur l'absence d'établissements lesbiens. Non seulement le bar lesbien est invisibilisé, mais son absence même est carrément ignorée! Quelques travaux font exception(3), s'attachant à tracer les territorialités lesbiennes dans les paysages urbains. Apparaît alors une organisation bien différente, beaucoup plus diffuse, prouvant que les

trajectoires gays et lesbiennes dans la ville ne peuvent être appréhendées conjointement, au risque de passer complètement à côté des logiques lesbiennes. L'occupation de l'espace public est en cela un défi pour la visibilité des lesbiennes, communauté traversée par – à minima – deux rapports de domination: le genre, instaurant l'hégémonie masculine; l'hétéronormativité, reléguant l'homosexualité à la marge. Ici le bar lesbien se constitue en un lieu politiquement chargé, en ce qu'il est un levier de visibilité des lesbiennes dans le paysage urbain.

Le bar lesbien, un objet du passé?

C'est finalement chez les historien·ne·s du genre que l'on trouve plus explicitement la présence du bar lesbien, avec une tendance à s'y intéresser en des contextes où de tels lieux constituaient les seuls espaces possibles d'expression de soi-même, dans des sociétés réprimant l'homosexualité comme toute entorse à l'ordre du genre. Lieu cultivant le secret et quelque peu sélectif, le bar lesbien connaît une sorte d'"âge d'or" au tournant du XXe siècle, avec la multiplication d'espaces oscillant entre le salon privé, le cabaret et le bar clandestin. (4) L'histoire démontre aussi l'importance du bar communautaire dans les événements marquants, tels que les émeutes états-uniennes de la fin des années 1960 qui érigent le Stonewall Inn, bistro sans prétention et aux mains de la mafia new-yorkaise, en symbole d'éclosion des mouvements LGBTQI+ en Amérique du Nord. Mais en dehors de cette figure historique, les chercheur·euse·s qui s'attellent à retracer l'histoire des lieux LGBTQI+ – et tout particulièrement des bars lesbiens – se heurtent à la grande rareté des sources classiques. Leurs enquêtes se transforment alors en travail de foumi, à la recherche de sources orales et d'archives privées. Depuis la fermeture du Gate (rue du Fossé aux Loups) en 2003, aucun bar lesbien n'a vu le jour à Bruxelles. Avant cela, les différents travaux d'archives, menés notamment par Charline Herbin et Mathilde Messina(5), montrent une chronologie d'ouvertures et fermetures successives d'établissements, tout au long du XXe siècle. À partir des années 1970, cette succession apparaît même sans discontinuité. Durant la période précédente, les lieux lesbiens sont particulièrement difficiles à identifier: c'est notamment grâce aux archives de police, recensant les attentats à la pudeur entre femmes, que Charline Herbin parvient à retracer l'existence de bars lesbiens à Bruxelles durant les années 1950 et 1960. Malgré cette apparente continuité, le nombre de lieux ouverts simultanément dans la ville semble n'avoir jamais été très élevé, avec une activité d'un à trois

établissements à la fois tout au plus, quasiment toujours concentrés sur la commune de Bruxelles centre. Le tissu associatif a aussi joué un rôle historique dans l'accueil et le regroupement des lesbiennes, mais rarement ces espaces n'ont été identifiés par la communauté comme bars lesbiens.

instantané 2018 des (non) bars lesbiens bruxellois

La période 2017-2018, durant laquelle j'ai mené mon enquête, a vu naître un nombre étonnant de projets lesbiens sous forme de bars, comme des "esquisses de bars lesbiens". En vue d'explorer leurs dimensions commerciales et militantes, il m'a semblé essentiel de les vivre, de les expérimenter, afin de mesurer l'importance des différentes logiques qui s'y jouent. Aussi, j'ai effectué une observation participante dans quatre lieux sélectionnés pour la diversité de leurs formes, observation que j'ai nourrie d'entretiens avec les initiatrices de ces projets, mais aussi de diverses expériences telles que les visites

guidées lesbiennes de Bruxelles menées par Marian Lens.(6) Dans le bar de la RainbowHouse Brussels, j'ai pu observer comment la communauté lesbienne se rend visible en un lieu niché au cœur du quartier Saint-Jacques, encadré de bars

gays. Ce lieu est du reste le seul qui constitue aujourd'hui de manière permanente un bar dédié aux communautés LGBTQI+, lieu safe pour les LBT qui pourraient alors le considérer comme "bar lesbien par défaut". L'Apéritif Lesbien de Madame Charvet est quant à lui un bar lesbien itinérant et performatif, en ce qu'il consiste à désigner un bar de quartier (remplissant des critères précis, notamment sur l'accessibilité en termes de tarifs des boissons, sur la bienveillance supposée des patrons, sur l'impopularité de ces lieux loin d'être "branchés"...), afin d'en faire un bar lesbien le temps d'une soirée. J'ai également exploré le projet Mothers & Daughters - A Lesbian Bar, bar lesbien éphémère initié par le collectif Girls Like Us et qui s'est tenu durant deux mois place Sainte-Catherine. Le succès rencontré par ce projet a clairement confirmé l'importance sociale et militante du bar lesbien. Enfin je me suis penchée sur le projet Baragouine, soirée mensuelle qui vise à transformer un modeste bar de la commune de Saint-Gilles en bar lesbien expérimental, tout en levant des fonds pour l'organisation du festival féministe et artistique LadyFest.

quel avenir pour le bar lesbien à Bruxelles?

La communauté lesbienne bruxelloise est un petit monde, un réseau d'associations, de collectifs et d'énergies individuelles qui travaillent ensemble à la visibilité des lesbiennes dans la ville. Il n'existe pas de noyau central du lesbianisme à Bruxelles, qui pourrait se concrétiser géographiquement par une concentration de commerces et locaux

associatifs, à l'instar du quartier Saint-Jacques pour les gays, mais le tissu socio-militant lesbien est bel et bien présent

dans la ville, se consolidant par des projets qui se répondent sans se faire concurrence. Pour autant, tous ces projets ont un point commun: une temporalité discontinue, soit parce qu'ils s'organisent selon des échéances régulières mais ponctuelles, soit parce qu'ils se mettent en place de façon permanente mais sur de courtes durées. La course au financement est également une problématique commune, qui montre à quel point il serait utopique de penser le bar lesbien comme seul lieu de sexualité, de divertissement et/ou d'organisation militante: il s'agit bien également d'un commerce qui doit répondre à des objectifs de rentabilité et de viabilité. J'ai également soulevé, au cours de mon enquête, le problème des représentations des lesbiennes et leur probable influence négative sur l'initiative et le financement des projets de bars. Aussi, l'articulation économico-politique au sein des bars lesbiens n'est pas chose aisée, mais elle est sans doute une clé, plus qu'un frein, à leur pérennisation. Au-delà de cette articulation, c'est le financement même de ces initiatives qui apparaît comme un obstacle à franchir, parfois aux détours de compromis militants. La collectivité apparaît ici comme un atout, une force, mais aussi comme un paramètre d'exigence en ce qu'elle mêle des attentes et besoins parfois difficiles à concilier, pour le moins impossibles à réaliser dans leur totalité. De façon globale, un faisceau de facteurs inhibiteurs, liés aux représentations et à l'invisibilisation systémique des lesbiennes, semble fragiliser le bar lesbien dans le paysage urbain, un endroit pourtant précieux où se forment des pensées, se concrétisent des relations et s'organisent des militances encore aujourd'hui nécessaires à l'existence lesbienne.

Émilie Martineau

(1) Master de spécialisation en études de genre organisé par les six universités francophones de Belgique.

(2) Martineau Émilie, Le bar lesbien : un commerce militant en voie de réapparition à Bruxelles. Bruxelles, UCL-ULB-ULiège-UMons-UNamur-USaint-Louis, 2018 (sous la direction de David Paternotte).

(3) Voir par exemple: Cattan Nadine et Clerval Anne, Un droit à la ville? Réseaux virtuels et centralités éphémères des lesbiennes à Paris. Dans: Justice Spatiale – Spatial Justice (2011) 3, pp.1-19 (dossier 'Genre, identités sexuelles et justice spatiale').

(4) Voir: Albert Nicole G., De la topographie invisible à l'espace public et littéraire: les lieux de plaisir lesbien dans le Paris de la Belle Époque. Dans: Revue d'histoire moderne et contemporaine 53(2006) 4, pp.87-105.

(5) Voir: Herbin Charline, "Ça existe!": Se découvrir lesbienne dans la Belgique des années 1950. Dans: Chronique Féministe (Université des Femmes) (2009) 103-104, pp.7-11 (dossier 'Féminismes et lesbiannismes') et Messina Mathilde, Des Biches Sauvages aux Lesbianaires : le lesbianisme politique à Bruxelles (1972-1982). Bruxelles, ULB, 2011 (Mémoire de maîtrise en histoire contemporaine, sous la direction de Valérie Piette).

(6) Voir l'article 'L-Tour' de Marian Lens dans le précédent numéro de La notion insupportable.

Dans le numéro 21 de La notion insupportable, on a déjà publié un article sur l'histoire de l'association homophile ADEHO (1972-1987). Mais son action sociale, l'entraide, n'y était pas développée. Alors, on a demandé à son fondateur Josy Florek, un des derniers pionniers du mouvement gay et lesbien de l'époque qui peut encore témoigner, de partager avec nous ses souvenirs de cet aspect.

pour ceux qui étaient rejetés

"Cette vocation de l'aide à la personne est très importante pour moi. Et le choix pour l'entraide des homophiles est le résultat du ressenti que j'avais. J'ai découvert mon homosexualité à l'âge de 20 ans. Avant, j'avais plutôt des relations hétérosexuelles, où il me manquait toujours quelque chose. Je ne le comprenais pas: je n'arrivais jamais à m'épanouir. Cela a changé au moment où j'ai eu ma première relation homosexuelle. Là, je me suis vraiment trouvé au septième ciel. J'avais découvert le vrai sens de ma sexualité. A partir de cet instant, je me suis directement reconnu comme homosexuel, je dirais à 95%. Alors je me suis lancé réellement dedans. Je vais le formuler avec un mot qui me semble juste: de mes 20 jusqu'à mes 22 ans je me suis lancé dans la débauche sexuelle, comme la plupart des homosexuels. Je dirais même que j'ai suivi l'exemple.

A un moment donné, je me suis rendu compte que la vie n'est quand même pas que sexuelle, qu'elle est sociale. Venant de Liège, je me suis installé à Bruxelles, suite à une rencontre que j'avais faite le 1 janvier 1970. Lui, il avait 29 ans, moi, j'en avais 22. Là, j'ai commencé à découvrir le sens du couple. Et j'ai vu à quel point c'était difficile. Parce que même en allant dans des bars..., c'était plutôt Sodome et Gomorrhe que la relation purement humaine. Je ne la sentais pas. Et cela a commencé à me manquer. Alors, en étant en couple, je me suis intéressé à savoir comment vivait ce monde homosexuel. J'apprenais que l'un était rejeté de chez ses parents, l'autre rejeté par son employeur, etc., et je me suis réalisé qu'il y avait encore plus de misère que chez les hétérosexuels. Avant, je donnais déjà des consultations, mais surtout pour des hétéros. J'avais commencé des études en psychologie, mais je les ai arrêtées six mois après parce que je sentais que je ne pouvais pas mettre des étiquettes sur des personnes. Pour moi, chaque personne est unique, et il ne faut pas essayer pour qu'elle soit comme tout le monde. C'était ma philosophie, déjà étant enfant – j'ai l'impression que j'ai toujours baigné

L'emblème de l'association.

dans la psychologie. Alors, je suis un autodidacte, ce qui pour autant n'a pas empêché que j'ai travaillé pour la justice.

Quand je suis venu à Bruxelles, je n'ai pas voulu directement ouvrir un cabinet. Mais je me sentais vraiment concerné. Par conséquent, je me suis d'abord affilié au Centre de Culture et de Loisirs (CCL, ensuite Infor-Homosexualité), où je suis devenu trésorier. C'est un grand mot, car je l'étais uniquement sur le niveau administratif: je faisais donc la comptabilité, sans jamais avoir eu signature de compte. Mais je me suis retiré du groupe parce que j'étais en profond désaccord avec sa politique pro-pédophile. J'ai décidé alors de créer un bureau social pour les homosexuels, pour ceux qui étaient rejetés.

L'association a été fondée en automne 1972, avec comme nom ADEHO. C'était l'abréviation de deux noms qui coexistaient: Association d'Entraide Homophile et Association pour la Défense des Homophiles. Parce que nos buts étaient sur ces deux niveaux aussi, entraide et défense. Ce dernier, c'est quand il fallait aller par exemple chez un patron. Et le premier... Pour ne pas effrayer les gens, je n'ai pas voulu utiliser le mot psychologue, donc j'ai simplement parlé de consultation sociale et d'entraide.

Les trois premières années, le travail n'était que social. Plus tard, quand j'avais constaté qu'il manquait quelque chose, je me suis mis à créer un club, donc un lieu de rencontre, mais plus sain que dans les bars. Non pas pour danser et je dirais même surtout pas pour draguer, mais pour qu'il y ait une convivialité, qu'on apprenne à savoir dire: 'Mais oui, il peut y avoir une amitié et pas toujours le baisage'. Là aussi, j'ai voulu arriver à humaniser – c'est un grand mot – les homosexuels."

la joie et le bonheur

"Le monde de la souffrance sociale, c'est quelque chose que je connaissais déjà dans mon enfance, et encore plus dans mon adolescence. J'ai rencontré les maintes difficultés de solitude, d'isolement, de manque d'affection que connaissent la plupart des homosexuels. Par ma propre volonté, je suis parvenu à les surmonter et à trouver ainsi équilibre et épanouissement. Cela m'a incité, depuis mon adolescence, à vouloir être au service de l'Homme, à me consacrer ensuite à la cause des homosexuels pour les écouter, les soutenir, les aimer.

Pour moi, l'être humain vient au monde pour s'accomplir dans la joie, dans le bonheur et pas dans la souffrance. Encore aujourd'hui, je reste sur ces critères. Cela n'a pas de sens de venir au monde pour souffrir. Si on regarde dans le monde animal ou végétal: les fleurs s'éclatent, les arbres donnent des fruits, etc. Il y a un éclatement de joie et de raison d'être. Si on est sur terre, c'est qu'il y a une raison. Il y a des personnes qui ne trouveront jamais pourquoi elles sont là et il y en a qui le vont découvrir très tôt, ce qui était mon cas. C'est pour ça que je me suis toujours intéressé à la souffrance des gens pour qu'ils trouvent du bonheur et de la joie.

Les cinq premières années, ADEHO a reçu environ 7000 appels téléphoniques et 800 lettres, et il y a eu 1250 visites à notre centre d'information. Ces chiffres ne m'étonnaient pas. Au contraire! Je dirais même que, avec du recul, ça aurait dû être dix fois plus. Un moment donné nous étions quatre à recevoir les personnes. Il y avait l'abbé Jean Van Mulders: il s'est beaucoup investi également, par sa vocation en tant que prêtre d'une part, mais aussi de vouloir humaniser. Il avait un style bien à lui, qui n'était pas le mien, mais on arrivait au même résultat, c'est-à-dire d'abord à déculpabiliser l'homosexualité, sans vouloir prêcher la bonne parole. Mais de dire que l'homosexualité n'est pas un péché, que les homosexuels ont droit au sacrement, etc. Et il y avait une approche au niveau de la famille. Il était tellement discret qu'on ne voyait pas qu'il était là, mais on ressentait le résultat.

Puis, il y avait deux collaborateurs qui recevaient les gens pour le premier contact. Si le problème était quelque chose de temporaire, ils pouvaient s'en occuper aussi. Mais dès qu'il y avait un problème soit professionnel, soit familial, soit au niveau du couple... et qu'il y avait donc un cheminement thérapeutique à faire à long terme, c'était moi seul qui le faisais. J'étais déjà d'ailleurs en contact avec beaucoup d'organismes... et même au niveau religieux (protestant, juif, catholique). Au début des années '70, le CCL par exemple n'avait pas ses contacts; il était plutôt replié à vivre dans le ghetto.

Nouer ces liens n'a jamais été difficile. J'étais encore jeune – j'avais 24 ans quand j'ai fondé l'ADEHO – et je paraissais encore plus jeune que mon âge. Ensuite, mon élocution n'était pas extraordinaire parce que en tant que fils de famille ouvrière, je n'ai jamais été béni de la grande culture. Je n'utilisais pas des mots intellectuels, ce que pouvait aussi impressionner les gens. Enfin, il y avait le fait que je parlais surtout des émotions du niveau social et que je faisais abstraction de parler de la sexualité. Pour moi, la sexualité c'est d'un autre registre, totalement intime. Cela n'a rien à voir dans le contexte en tant que citoyens d'un pays. Si on regarde bien au niveau social, l'être humain est là pour produire, travailler. On cachait la sexualité. Moi, je poussais là-dessus, qu'on ne fasse pas de différence entre l'hétéro et l'homo: si on n'étaie pas la sexualité de l'hétéro, pourquoi faut-il étaler celle de l'homo? Et je crois que ça a fortement impressionné, surtout au niveau de l'évêché. C'est la différence justement avec Infor-Homosexualité et d'autres groupes qui sont venus par la suite: je n'ai jamais voulu être un militant et je n'avais ni le ressenti, ni l'étoffe d'en être un. D'une part parce qu'étant jeune, je n'ai pas pu être privilégié pour faire des bonnes études. Alors mon orthographe a toujours été faible – dont je ne me complexais pas – et le fait d'avoir besoin de personnes pour corriger mes textes, ça me permettait de ne pas avoir un gros cou. Je dois dire que je n'ai jamais longé les murs, mais je ne me suis jamais affiché non plus. Je restais moi-même, comme maintenant. Alors que d'autres, ils ont peut-être besoin d'extérioriser leur fémininité... C'est

bien évidemment leur droit – il n’y a pas de jugement à porter. Et j’ai autant aidé des travestis et des transsexuels. Pour moi, c’était l’être humain qui comptait, qu’il soit heureux.

C’est vrai que je n’ai pas voulu participer à la Journée homo/lesbienne (1980), un prédécesseur de la Belgian Pride. On m’en a voulu, mais je ne pouvais pas m’exhiber comme ça. Je n’y voyais pas ma place, ni de l’ADEHO. J’ai probablement eu tort, mais je crois que j’étais sincère dans ma conviction. C’est mon opinion et elle ne vaut ce qu’elle vaut.”

s’imposer à la société
“Ça fait maintenant plus de 50 ans que je travaille sur le niveau psychanalytique. Je dois vous dire que j’ai une sensibilité très vive et un sens analytique très facile. Quand on me relate un problème, en me sensibilisant sur la personne, je trouve directement la solution pour la personne.

Par la suite, c’est devenu ma profession, mais au temps de l’ADEHO les sessions thérapeutiques étaient gratuites. Je consacrais d’ailleurs trois quarts de mon salaire au groupe. Quand j’allais par exemple dans les prisons pour visiter des personnes, les déplacements étaient à mes frais. Au début l’ADEHO n’avait pas des moyens financiers pour payer le téléphone, le loyer etc., donc j’avais tout pris à ma charge. Mon bureau de consultation était dans les locaux de l’ADEHO. Mais j’ai reçu un tas de personnes par téléphone avant qu’ils osent venir chez nous. Alors, il était très important de les écouter, mais en même temps leur faire comprendre qu’ils ont des capacités pour pouvoir s’imposer – donc pas s’intégrer – à la société! Qu’ils ne devaient pas être honteux de ce qu’ils sont. Et tous les nouveaux étaient convoqués à une réunion mensuelle pour qu’ils fassent connaissance, ce qui ne se fait malheureusement pas dans les organisations actuelles. Avant de les mettre dans une structure déjà bien établie, il faut d’abord les familiariser entr’eux. Et toujours à ces réunions, des anciens membres étaient présents pour les parrainer, pour que quand ils sont dans le club, ils ne soient pas tout seuls comme ça. Là, il y avait cette émotion que j’ai toujours voulu, parce que les gens sont la valeur de leur personne et pas – pour le dire brutalement – la valeur de leur queue ou de leur cul. C’était un club amical, mais démuné de la sexualité. Cela n’a pas empêché que des couples se sont formés, mais ils se sont formés plutôt d’une manière humaine: ils ont appris à se connaître avant...

Une seule fois, on a eu une inspection de la police. Finalement, ces deux personnes ont passé toute la soirée chez nous, à s’amuser, à danser et à sympathiser. Ils m’ont demandé: ‘Comment ça se fait qu’il y a une telle différence entre ça et les bars que nous avons visités?’ J’ai répondu tout simplement que dans les bars, les gens viennent assouvir leurs besoins sexuels, ce qui est une chose naturelle. Tandis que chez ADEHO, il y avait l’amitié, l’aspect humain, de réconfort, cette chaleur aussi, de se dire qu’on n’a pas à être gêné de ce qu’on est. Donc l’ambiance était complètement différente.

On m’a souvent traité de moralisateur ou de paternel. Bon, je dois dire que je n’ai aucun regret. Et si c’était à refaire, je crois que je le ferais tel que je l’ai fait à ce moment-là.”

Josy Florek (à gauche) et Jean Van Mulders (à droite) en 1979.

l’arme la plus forte
“ADEHO était là pour l’entraide et la défense des homophiles aux points de vue social, juridique, professionnel, médical, religieux, familial, etc. Cela me donnait de la force, de pouvoir aider l’autre soit à s’accepter, soit à qu’il ne souffre pas. Je vais essayer de concrétiser ça un peu. Souvent, des parents avaient des problèmes avec l’homosexualité de leur fils ou fille. Alors, j’allais les trouver. En premier lieu, je ne me présentais pas avec l’étiquette ADEHO, mais en tant qu’assistant social. Et là, il faut savoir jouer avec les émotions: je culpabilisais les parents. ‘C’est ça ce que vous appelez aimer votre enfant? Parce qu’il a un petit bouton, vous le rejetez directement? Parce qu’il n’est pas comme la masse de la société, il faut le rejeter? C’est ça votre amour?’ J’étais très puissant – ils ne savaient plus quoi dire. Je pense encore à un rabbin qui voulait presque excommunier quelqu’un, pour qu’il ne puisse plus venir à la synagogue, alors que celui-ci se préparait à devenir rabbin lui-même. Je peux vous dire que le rabbin voulait vraiment me jeter dehors dès qu’il a su qui j’étais. Mais finalement on a discuté six heures, et il est devenu un très grand ami. Quand je regarde avec le recul, c’est vrai que par des moments je ne me réalisais pas que je me mettais souvent en danger. Une fois notamment, un père a carrément pris son pistolet. ‘Dites encore un mot, et je tire la balle.’ Et je répondais: ‘Mais faites-le. Cela ne prouvera qu’une chose, c’est que vous êtes un con. Et en même temps vous êtes pire qu’un criminel, parce que vous tuez votre propre enfant.’ A Anvers la même chose, aussi dans la communauté juive. Là, ils ont voulu me tabasser. Je crois que l’arme la plus forte, c’est la parole. Et il ne faut pas montrer qu’on a peur. Je n’ai d’ailleurs pas peur de la mort. Heureusement, je n’ai jamais été déstabilisé. C’est pour ça que je suis très content quand je regarde toutes les personnes qui ont pu retrouver la sérénité, qu’ils sont un être humain, et pas un anormal ou un handicapé. Il a y eu un garçon de 20 ans qui s’est suicidé à cause de sa mère, parce qu’elle avait dit: ‘Je te vomis’. C’était affreux. Je peux vous dire qu’à l’enterrement elle en a eu pour son compte, parce que c’était un garçon

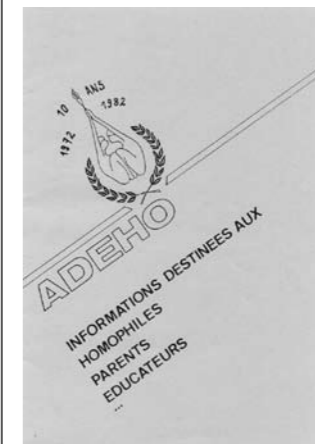
qui était très estimé dans l’association.

Un autre problème au niveau familial: un homme ou une femme qui est marié(e), qui a des enfants, et qui découvre tout d’un coup son homosexualité. Je suis intervenu dans une bonne vingtaine de cas. Et finalement, ils n’ont pas été rejeté par le partenaire ou les enfants. Eux ont ressenti que je ne parlais pas au nom de l’hétérosexualité/homosexualité, mais bien au nom de l’être humain. C’est cet aspect qui, je crois, m’a donné la possibilité de réussir énormément de démarches, parce que je suis toujours resté dans le contexte humain, et pas sexuel. Comme je disais à la femme: ‘Ce qu’il fait dans le lit maintenant avec un homme, en quoi ça vous concerne? Par contre, qu’il reste toujours le père de vos enfants et qu’il est correct avec ses enfants, c’est ça le principal.’ Il faut savoir mettre le contexte. C’était plus difficile quand un mari apprend que sa femme avait des tendances lesbiennes. Souvent, il rigolait, ne prenait ça pas au sérieux. Il fallait lui expliquer qu’il n’était pas capable de donner dans la relation ce dont elle avait besoin, pour qu’il commençait à comprendre la femme. Mais pas toujours: il y avait des fois où j’ai été carrément poussé dans la rue. Cela m’est arrivé aussi. Dans un cas, le mari a porté plainte contre moi, en disant que je voulais casser le ménage, que j’essayais de détourner...”

des cas juridiques

“Quand il y avait des bagarres entre voisins, le travail était assez pénible, parce que quand on m’appelait, l’incendie était déjà là. Et finalement, on ne sait plus toujours pourquoi on déteste l’autre. Ce n’était pas toujours évident, d’autant plus qu’il y avait des fois des menaces. Donc dans plusieurs cas, j’ai dû demander aide à la police. Trois fois, cela a passé devant le juge de paix, avec un avocat qui travaillait pour nous. On n’a pas dû contacter un avocat tellement de fois, parce que dans beaucoup de cas on savait régler ça sans celui-là. Au début des années 70, au moment où j’ai décidé d’ouvrir un bureau social, je voulais déjà m’assurer que je puisse également avoir un avocat autour de moi. Alors, j’ai contacté maître Fernande Motte de Raedt, qui commençait son cabinet. C’est une femme qui a beaucoup de caractère et qui, à la fin de sa longue carrière, avait une réputation énorme. Je ne sais plus combien d’affaires elle a plaidé pour nous, mais elle n’a jamais demandé un franc. La seule chose qu’elle m’a toujours dit: ‘Je veux bien le faire, mais à condition que vous préparez tout le dossier.’ Elle n’avait pas le temps pour ça.

Je dois dire que j’ai même défendu des pédophiles quand ils étaient en justice. Pas que j’approuvais la pédophilie – ça sûrement pas – mais pour que ce soit équitable. Je me souviens d’un cas où quelqu’un était plutôt la victime d’un jeune. Son dossier a été réouvert, grâce au Roi Baudouin auquel j’avais écrit une lettre. Et finalement on a réalisé que c’étaient des jeunes qui étaient payés pour faire du chantage après,

Une brochure avec aussi des témoignages.

sauf que celui-là n’a pas voulu payer et donc on a porté plainte contre lui.

En plus je suis intervenu deux fois dans un cas où un homosexuel avait été tabassé. J’ai même rendu visite à un des agresseurs, dont la victime était devenue handicapée pour tout le reste de sa vie. Malheureusement, il n’a jamais

voulu dénoncer les trois autres qui étaient avec lui.

Je me suis mêlé aussi quand des gens avaient des problèmes dans le milieu professionnel. Là, je voyais un peu les arguments pourquoi ils rejetaient, et moi, je les contrebalançais. A la fin, on se réalisait que quelqu’un était engagé comme, par exemple, mécanicien et que, au fond, sa sexualité n’avait rien à voir là-dedans. Je me souviens encore d’une entreprise – je ne vais pas citer le nom – où le patron, qui se déclarait comme homophobe, a accepté que je fasse une conférence devant tout le personnel, environ 200 personnes. Il y avait des fautes des deux côtés, parce que le garçon, qui était un peu efféminé, avait l’habitude d’essayer de draguer les collègues qu’il trouvait beaux. Mais ce garçon, qui était vraiment tyrannisé par beaucoup, est par la suite devenu le chouchou de tout le monde. Et ce n’est que des années après que j’ai appris par le fils du patron, que son père avait des tendances... qu’il voulait camoufler.”

“Je ne veux pas critiquer – je n’ai pas le droit – mais je constate que les associations actuelles manquent réellement d’un accueil social véritable. Hier, j’étais encore à un t-dansant à Liège. Alors, je regrette de voir que tous ces contacts sont superficiels. Tandis qu’à l’ADEHO, les contacts se nouaient et il y avait des liens amicaux qui se réalisaient. Ils étaient à 50, 80 ou même 150 à fêter l’anniversaire d’une personne, parce qu’ils apprenaient à se connaître là. Je suis désolé de voir que ce n’est plus le cas.”

Bart Hellinck

de belgische genderstichting (1984-2007)

Vandaag zijn de meeste Belgen bekend met het transgenderthema. Media figuren zoals Petra De Sutter en Bo Van Spilbeeck zijn open over hun trans-zijn. Ook andere transpersonen doen hun verhaal in kranten, tijdschriften en op televisie. En het populaire programma *Thuis* heeft zelfs een trans personage. Op juridisch en medisch vlak is er nog vooruitgang te boeken, maar transpersonen kunnen toch rekenen op bescherming van de staat en op een uitgebouwde medische hulpverlening. Aan het begin van de jaren '80 was de situatie heel anders. Transpersonen kenden enorme juridische moeilijkheden, vonden met moeite de schaarse medische hulpverlening en botsten op een torenhoog maatschappelijk taboe. In dit klimaat werd de Belgische Genderstichting opgericht.

Begin jaren tachtig was vzw MO.BO (Monitoren Bouwen) actief in Kortrijk. De vereniging, onder leiding van ex-militair Jaak Coorevits, zette zich in voor mensen met een beperking. Op een dag stelde een vrijwilliger met trans gevoelens de voorzitter de vraag waar men daarmee terecht kon. Toen Coorevits merkte dat men nergens kon aankloppen, ondernam hij zelf actie: bij het Ministerie van Arbeid en Tewerkstelling vroeg hij subsidies aan voor een project over transseksualiteit. Die middelen werden eind 1983 toegekend, via het stelsel van het DAC (Derde Arbeidscircuit). Vervolgens liet Coorevits in de krant een vacature opnemen om een medewerker aan te werven. Daarop reageerde Annemie Tacq, een opvoedkundige, zonder enige ervaring met transseksualiteit. Coorevits bood haar een kans, waarop ze heel gemotiveerd van start ging.

Tacq leerde snel dat Belgische hulpverleners weinig vertrouwd waren met het onderwerp. Daarom ondernam ze een studiereis naar Amsterdam, naar de Stichting Nederlands Gender Centrum, kortweg de Nederlandse Genderstichting. In 1972 was die vereniging uit de grond gestampt onder leiding van Otto De Vaal, met als doel het helpen van transpersonen met allerhande problemen: van het maatschappelijke stigma tot hun nood aan medische ingrepen. In Amsterdam had Tacq ontmoetingen met verschillende leden van de stichting. Hun grote expertise, verworven na meer dan een decennium werkzaamheden, leverde veel inspiratie op.

In november 1984 werd vervolgens een vergadering georganiseerd, open voor iedereen met interesse in het thema, waar werd gediscussieerd over wat te doen om de situatie van transpersonen in België te verbeteren. Daar werd besloten om de Belgische Genderstichting op te richten, die de daaropvolgende jaren verder door Tacq werd uitgebouwd. Daarbij kreeg ze al snel hulp van Danny De Vriendt die, vanuit zijn eigen trans gevoelens, heel geïnteresseerd en gemotiveerd was om zich in te zetten voor andere transpersonen. Dat duo groeide uit tot een goed en bevriend team.

Aan motivatie was er geen gebrek, maar middelen waren schaars. Daarom huisde de Genderstichting in het pand van vzw MO.BO, waar de medewerkers aanvankelijk het kantoor moesten delen met Jaak Coorevits. Vervolgens trokken ze naar de zolderverdieping die werd ingericht tot een knusse werk- en onthaalruimte. De locatie was nochtans absoluut niet optimaal, want in het pand huisde ook een

café dat diende om geld in het laatje te brengen voor vzw MO.BO. In die kroeg, in een kansarme buurt, zaten van 's ochtends tot 's avonds mensen die op zoek waren naar een borrel en een babbel. Dat men het café, in volle zicht van de klandizie, moest binnenwandelen om het kantoor van de Genderstichting te bereiken, was natuurlijk een enorme drempel voor transpersonen. Hoewel velen toch hun moed hebben

kunnen bijeenrapen om de deur te openen en door de kroeg te stappen, bleek voor anderen de drempel te hoog. De latere medewerkster Marie-Anne Fernagut herinnert zich dat ze in het kantoor wachtte op iemand die voor het eerst op gesprek zou komen: "Die persoon was er niet. Ik kreeg een kwartier later telefoon vanuit een telefooncel en hoorde: 'Ik ben bij jullie aan de deur geweest, maar dat is een

café. Je gelooft toch niet dat ik daar door ga komen. Dat is onmogelijk." Voor wie dat niet durfde, werd gezocht naar een andere oplossing. Men moest roeien met de riemen die men had.

verloop

Al snel kreeg de Genderstichting een grotere naamsbekendheid. In de jaren tachtig en negentig was transseksualiteit voor het grote publiek immers nog een nieuw en sensationeel onderwerp. Daarom volgden verschillende krantenartikels en televisieprogramma's waarin over het thema werd gesproken, en meteen ook de vereniging aan het woord kwam of werd vernoemd. Enerzijds zorgde die bekendheid ervoor dat meer mensen het bestaan van de organisatie leerden kennen en dat transpersonen gemakkelijker de weg ernaar vonden. Anderzijds schiep de vele media-aandacht volgens De Vriendt een vertekend beeld: "We waren zo'n klein project, maar we kregen veel naamsbekendheid. Soms was het overrompend. Soms had ik het gevoel dat men sprak over de Belgische Genderstichting als ware het een grote instelling, terwijl het een klein project was."

Gedurende een paar jaar waren hij en Tacq een goed team. Ze werden 'twee handen op één buik'. Na verloop van tijd hadden ze echter allebei nood aan nieuwe uitdagingen. In 1991 werd Tacq vervangen door Fernagut, om er twaalf jaar te werken alvorens de stok door te geven aan Noémie Saey. In 1996 werd De Vriendt opgevolgd door Koen Taillieu, die in dienst bleef tot de Genderstichting werd opgeheven. Maar ondanks het verloop in medewerkers steunde de vereniging steeds op een gedreven tandem.

Naast die personeelwisselingen maakte de Belgische Genderstichting een grote verandering mee met de verhuis naar een nieuw onderkomen. In oktober 1998 trok ze immers van Kortrijk naar Gent, om er deel

uit te gaan maken van het CAW (Centrum Algemeen Welzijnswerk) Artevelde. Die verandering volgde op een beslissing van de Vlaamse overheid, die aandrang op fusiebewegingen in de welzijnssector. Kleine organisaties werden zo aangespoord om te integreren in grote. Daarom klopte de Genderstichting aan bij het CAW Artevelde, dat een goede kandidaat leek omdat het bezig was met welzijn. Voorts was de centrale ligging ervan interessant. Aangezien Kortrijk meer in een uithoek van Vlaanderen ligt, was het voor velen niet evident om er (vaak) heen te gaan. Gent was op dat vlak meer een gulden middenweg, want beter te bereiken en ook haalbaar voor de eigen medewerkers. De Genderstichting werd dus opgenomen in het CAW Artevelde, waarvan het deel zou uitmaken tot de ontbinding.

manier van werken

Bij de uitbouw van de werking van de Belgische Genderstichting werd besloten om naar binnen en naar buiten te werken. Enerzijds wilde men transpersonen ondersteunen door direct contact: de werking 'naar binnen'. Anderzijds wilde men alle geledingen van de maatschappij informeren over transseksualiteit om zo het taboe te doorbreken: de werking 'naar buiten'.

Algauw werd besloten om het werk te baseren op vier pijlers: informeren, onthaal, uitbouwen van hulpverlening en zelfhulp. Die pijlers vormden steeds de basis van de vereniging.

informeren

Toen de Genderstichting startte, heerste er een torenhoog taboe omtrent transseksualiteit. Volgens het jaarverslag 1985 was er in het algemeen weinig over geweten, waardoor het fout werd begrepen: "Slechts weinig mensen hebben een duidelijke kijk op transseksualiteit. Veelal vormt dit probleem de aanleiding tot spot en grappen. Over het algemeen plaatst men transseksualiteit in het rijtje van de seksuele variaties, naast travestie, pedofilie en sadomasochisme. Men gaat er hierbij duidelijk van uit dat transseksualiteit een seksueel probleem is of althans veel te maken heeft met seksualiteit."

Daardoor was het voor velen moeilijk om uit te komen voor hun trans gevoelens. Transpersonen vreesden de reacties van hun partner, kinderen en familie tot hun baas, buurvrouw en bakker, kortweg hun hele omgeving. De Genderstichting was ervan overtuigd dat het taboe werd ingegeven door onwetendheid, want onbekend maakt onbemind. Daarom wilde men koste wat kost mensen informeren over wat transseksualiteit is en waar transpersonen nood aan hebben. Daar wendde de vereniging allerlei middelen voor aan. Ze maakte gebruik van het geschreven woord, door middel van interviews in kranten en tijdschriften, de uitgave van brochures en – later – het uitwerken van een informatieve website. Daarnaast stond men mensen te woord op televisie, beurzen en colloquia en trok men naar tal van scholen en verenigingen. Fernagut herinnert zich "een vakantieperiode, waarin ik bijna al de Chirokampen in Vlaanderen heb gedaan, omdat het thema iets was van 'anders is ook gewoon'. In die context vroegen ze om over transseksualiteit te spreken." Overal waar de vereniging werd uitgenodigd, ging men heen om informatie te verspreiden.

Artikels uit *De Morgen* (1984) en *De Weekbode* (1985).

onthaal

In het lokaal van de Genderstichting werd onthaal voorzien.

Transpersonen vonden er een luisterend oor en een helpende hand. Daarenboven organiseerde de vereniging zitnamiddagen in andere steden, namelijk Brugge, Gent, Antwerpen en Leuven, waar ze kon gebruik maken van lokalen van bevriende organisaties zoals het CGSO en Elcker-Ik. Zo wilde ze ter beschikking staan van hen die zich maar moeilijk naar Kortrijk konden verplaatsen. Voorts kwam de Genderstichting soms terecht op minder evidente plaatsen: om transpersonen te helpen, maakten medewerkers kennis met de binnenkant van diverse gevangenissen.

Het onthaal had als doel transpersonen te ondersteunen voor, tijdens en na hun genderbevestigende behandeling. Die begeleiding verschilde wel naargelang de persoon: sommigen zaten met twijfels, terwijl anderen heel zeker waren. In het eerste geval richtte men zich op het vinden van antwoorden, in de hoop klaarheid te verkrijgen. In het tweede geval hielp men eerder door hen door te verwijzen naar hulpverleners. Alhoewel het onthaal individueel werd afgestemd, waren er enkele gemeenschappelijke componenten. Eerst was er het informeren en het doorverwijzen van transpersonen. Aangezien de Genderstichting veel kennis bezat over transseksualiteit in het algemeen en de mogelijke medische en juridische stappen in het bijzonder, trachtte ze transpersonen in contact te brengen met hulpverleners die hen konden helpen bij hun transitie. Daarom verwees ze naar een spectrum van professionelen: van psychiaters, endocrinologen en chirurgen tot juristen en schoonheidsspecialisten.

Een tweede component was het luisteren naar de verhalen, vragen en bezorgdheden van transpersonen. Soms diende het onthaal als een moment om stoom af te laten, andere keren werd er gesproken over conflicten die men had met de partner of de kinderen, of over moeilijkheden op de werkvloer. Vervolgens kon de Genderstichting eventueel een gesprek inrichten met die partner, familie of collega's, om samen de problemen te benoemen en veranderingen te bespreken. Daar deed de vereniging dus dienst als bemiddelaar.

Als laatste bestond het onthaal uit heel praktische hulp, bijvoorbeeld een bezoek wanneer iemand in het ziekenhuis verbleef na genderbevestigende chirurgie. Of samen gaan winkelen. Want soms wisten transpersonen nog niet welke kleren te kiezen, omdat ze geen ervaring hadden met een garderobe die paste bij hun nieuwe genderrol. Volgens Fernagut maakten zij "als het ware een tweede puberteit mee. Ze kwamen aanzetten met veel te korte rokken, veel te hoge hakken en foute make-up. Daarom ben ik met mensen gaan winkelen om te zien wat paste."

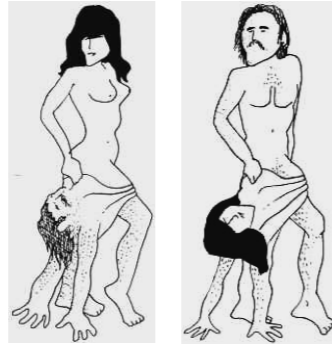

u i t b o u w e n v a n h u l p v e r l e n i n g

Toen de Belgische Genderstichting startte, was er geen sprake van een georganiseerde transgenderhulpverlening. Daarom besloot ze om een netwerk uit te bouwen van hulpverleners die bereid waren vanuit hun discipline transpersonen te helpen. Met het oog hierop contacteerden de medewerkers een resem psychiaters, endocrinologen, chirurgen, logopedisten, advocaten, schoonheidsspecialisten en schoenen-, pruiken- en kledingverkopers. Aan de hand van schriftelijke en telefonische contacten, ontmoetingen en vergaderingen probeerde de vereniging hen warm te maken om zich in te zetten voor transpersonen. Of zoals Tacq het verwoordde: "We gingen heen en weer. We hadden veel ontmoetingen met hulpverleners. We hebben er veel tijd in gestoken. We hebben veel kilometers afgelegd." Geleidelijk aan groeide de belangstelling in medische en juridische kringen, waardoor de Genderstichting een mooi bestand aan doorverwijsadressen kon uitbouwen. Vanaf het midden van de jaren tachtig ontstonden in diverse Vlaamse steden (Gent, Brugge, Antwerpen, Leuven en Roeselare) ook multidisciplinaire teams die transpersonen begeleidden in de hele genderbevestigende behandeling, van psychologisch bijstand tot chirurgisch ingrijpen. Later werden die teams weer ontbonden, tot enkel dat aan het Universitair Ziekenhuis Gent overbleef. De Genderstichting onderhield een goede band met dat Gentse genderteam, in het bijzonder om transpersonen door te verwijzen. Daarnaast investeerde de vereniging in contacten met buitenlandse instellingen (in Parijs, Amsterdam en Rotterdam), en in de deelname aan internationale congressen, omdat men op de hoogste wenste te blijven van de initiatieven die elders werden genomen en de inzichten die er waren verkregen.

z e l f h u l p

In het dagelijkse leven kregen transpersonen af te rekenen met veel onbegrip, waardoor ze soms moeilijk hun trans gevoelens konden uiten zonder veroordeling door hun omgeving. Daarom vond de Belgische Genderstichting het belangrijk om hen door middel van zelfhulpmomenten samen te brengen. Daar konden transpersonen elkaar ontmoeten in een veilige omgeving. Die zelfhulpmomenten werden elke maand georganiseerd in een Vlaamse stad en vonden plaats in de huiskamer van een transpersoon of in een lokaal van een sympathiserende organisatie. Soms werd de aanwezigen tijdens zo'n bijeenkomst gewoon de kans geboden om vrij met elkaar te spreken en ervaringen met de eigen omgeving en/of met de medische en juridische hulpverleners uit te wisselen. Andere keren werden thema-avonden georganiseerd, met lezingen door professionele hulpverleners over alle aspecten van de genderbevestigende behandeling. Die bijeenkomsten vergden veel van de medewerkers: ze moesten bereidwillige en interessante sprekers vinden en zelf ook het land doorkruisen, soms op nachtelijke uren. Toch hield de Genderstichting

Tekeningen van Danny De Vriendt, die levensgroot als blikvanger werden gebruikt op talloze inforavonden en bij stands.

er aan vast, omdat men het belang ervan begreep. De zelfhulp was een veilige haven, waar mensen hun verhalen konden vertellen en hun ervaringen konden delen. Iedereen vond er iets anders: een luisterend oor, een nieuwe vriendschap of een paar handige adressen. Toch was de zelfhulp voornamelijk een plaats waar mensen zonder veroordeling zichzelf konden zijn, want in het dagelijkse leven durfden transpersonen zich niet altijd te presenteren zoals ze wilden of kregen ze te maken met scherpe kritieken en scheve blikken. De zelfhulp creëerde dus momenten waarop men ongedwongen kon zijn wie men was. Volgens Tacq was dat voor sommigen allesbehalve evident: "Voor hen waren dat kleine lichtpuntjes. [...] Er was een warme sfeer. Ze werden begrepen. Ze konden hun verhaal kwijt. Sommigen kwamen gekleed als man of als vrouw. Sommigen kwamen met een valies binnen en kleedden zich daar om, om even zichzelf te zijn."

m a n i e r v a n d e n k e n

Begin jaren tachtig bestond er nog veel discussie omtrent de juistheid van de genderbevestigende behandeling. Vele artsen waren er immers niet van overtuigd dat het aanpassen van het lichaam aan de geest van een transpersoon een juiste oplossing was. De genderbevestigende chirurgie werd zo soms beschouwd als een vorm van verminking. In de jaren tachtig waren artsen die wel hielpen met zo'n behandeling vreemde eenden in de bijt. De Genderstichting was wel overtuigd van de nood eraan. Ze geloofde dus dat genderbevestigende chirurgie soelaas kon bieden voor transpersonen. Deze kerngedachte was een constante. Maar het spreken en denken over transpersonen evolueerde doorheen de jaren wel sterk onder invloed van een toenemende expertise, internationale contacten en een mondige transgemeenschap. Toen de vereniging startte, gaf men aan zich te willen wijden aan de problematiek van transseksualiteit, wat werd gedefinieerd als: "Transseksuelen zijn mensen met een normaal gebouwde constitutie als man of vrouw, doch die leven met de psychische geslachtsvertooiing van de sekse welke tegenovergesteld is aan hun lichamelijke verschijningsvorm." Daarin weerklinkt het idee van een man of vrouw die respectievelijk vast zit in het lichaam van een vrouw of man.

Daarenboven werd een opdeling gemaakt tussen primaire en secundaire transseksuelen, waarbij de eerste groep al vanaf de kindertijd tekenen vertoonde van trans gevoelens, terwijl de anderen pas op latere leeftijd bewust werden van hun transseksualiteit. Volgens vele artsen hadden secundaire transseksuelen nood aan psychotherapie vooraleer een genderbevestigende behandeling te starten, wat betekende dat hun wens naar dergelijke chirurgie op meer wantrouwen werd onthaald. Met genderdysforie kwam er vanaf de jaren tachtig een nieuwe term op. Daarmee wilde men wijzen op het onbehagen van mensen met hun lichaam door een incongruentie tussen het lichaam en de geest, zijnde hun toegewezen geslacht en hun genderidentiteit. Daarnaast stond genderdysforie voor een spectrum van licht naar zwaar, waarin travestie als een lichte variant en transseksualiteit als een zware variant werden beschouwd.

De Belgische Genderstichting sprak vanaf het daaropvolgende decennium over transpersonen die "vertoeven in een niemandsland" en zich "noch man noch vrouw" voelen. Daarmee werd gehint naar een trans ervaring die noch onder travestie noch onder transseksualiteit te plaatsen valt. Sinds het nieuwe millennium werd de term transgenderisme gebruikt, verwijzend naar transpersonen die zich zowel man als vrouw of zich noch man noch vrouw voelen. Daardoor werd het spectrum van genderdysforie verbreed naar trans ervaringen die de strikte binariteit tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid uitdagen. Transgender en genderidentiteitsstroomis komen als nieuwe termen voor in de uitgaven van de vereniging vanaf het midden van de jaren 2000. De eerste werd gebruikt als een koepelterm die het hele spectrum van genderdysforie omvat, van travestie tot transseksualiteit. De tweede werd gehanteerd voor mensen met genderdysforie problemen. Al gauw kwam er veel kritiek op de term 'genderidentiteitsstroomis', in het bijzonder van de transbeweging, die niet gepathologiseerd en gestigmatiseerd wilde worden, maar ijverde voor het omarmen van gendervariantie. Het taalgebruik van de Genderstichting verwees naar gendervariantie en genderdiversiteit, waarmee men oog had voor de de-pathologisering van transpersonen en de aanvaarding van een spectrum aan genderidentiteiten en genderexpressies. Binnen de vereniging evolueerde zo het denken en spreken over transpersonen in twee decennia van het afgebakende transseksualiteit naar het brede spectrum van gendervariantie.

h e t e i n d e

In 2006 startte het CAW Artevelde met het stroomlijnen van haar diensten, wat ernstige gevolgen had voor de Belgische Genderstichting. In eerste instantie werd gesnoeid in het personeelsbestand van de vereniging. Vervolgens werden tal van functies opgeheven. En uiteindelijk werden alle diensten met een klemtoon op onthaal gegroepeerd in een algemeen onthaal. Volgens het CAW was het onthaal de grondslag van de Genderstichting, waardoor deze volledig werd opgeslokt en dus in 2007 verdween.

Een infomap, uitgegeven door de Genderstichting, op dat moment reeds een onderdeel van het CAW.

De medewerkers van het CAW Artevelde namen voortaan het transgenderthema op, maar de opheffing van de Genderstichting had nadelen. Ten eerste leidde het tot een verminderde zichtbaarheid van de expertise van de medewerkers, want door de samenvoeging van verschillende diensten wisten mensen moeilijker waar ze terecht konden. Ten tweede ging die expertise geleidelijk achteruit: enerzijds was er veel verlies aan kennis en kunde omdat de medewerkers voorheen geen band hadden gehad met de Genderstichting, anderzijds moesten

zij thuis zijn in een heel scala aan thema's. Met betrekking tot bepaalde thema's voerden zij soms slechts enkele gesprekken, waardoor ze de voeling ermee verloren. De ontbinding van de Belgische Genderstichting kan worden gezien als een poging tot centralisering en professionalisering van de transgenderhulpverlening. Ze resulteerde echter in een verlies aan expertise, waardoor die hulpverlening net een stap achteruit zette. Zo ontstond er een hiaat. Er was sprake van een nood die niet werd ingevuld door de bestaande hulpinstellingen. Al gauw werd geprobeerd om een nieuw initiatief op poten te zetten: op 15 maart 2013 werd met het Transgender Infopunt dan ook een nieuw informatie- en onthaalpunt opgericht, zijnde "een centrale en neutrale plek in Vlaanderen waar iedereen terecht kan met vragen, en waar je een wetenschappelijk onderbouwd en correct antwoord krijgt." Maar ondanks de problemen in het verleden blijft het Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin sterk geloven in regionale hulpverlening. Daarom stuurt dat het Transgender Infopunt en de CAW's aan om na te denken over een regeling waarin die centra een rol zouden spelen in transgenderhulpverlening. Ondanks de voordelen van zo'n regionale bijstand bestaat het risico dat het verleden zich herhaalt. In hun ijver om structuren te hervormen mogen overheden en andere betrokken instellingen deze les zeker niet vergeten en dienen zij er alles aan te doen om te vermijden dat wederom expertise en functionaliteit verloren zouden gaan, met alle negatieve gevolgen voor het welzijn van transpersonen van dien.

Karen Vervae

Bibliografie

Vervae Karen, *De eerste stappen in de georganiseerde transgender-hulpverlening in België: de Belgische Genderstichting (1984-2007)*. Gent, UGent-KULeuven-UAntwerpen-UHasselt-VUB, 2018 (master in Gender en Diversiteit).

histoire d'une intense dynamique

la mouvance lesbienne nationale et internationale dans les années 1982 à 1985 au départ d'un lieu en wallonie

Les lesbiennes sont à l'intersection des luttes féministes et homosexuelles, à savoir les luttes contre le sexisme et contre l'homophobie, tout en vivant une spécificité qui sera appelée bien plus tard, la lutte contre la lesbophobie. Elles sont des Self-Made Women, ou plutôt des Self-Made Lesbians qui vont rechercher l'autonomie et la conquête de savoir-faire et de connaissances inaccessibles aux femmes, du fait qu'elles sont réservées aux hommes. Ce qui reste encore d'actualité. Leur démarche identitaire en tant que lesbiennes, tout aussi politique, les verra inventer des grandes synergies d'une fluidité tout aussi intense. L'autodétermination prend ici toutes ses dimensions: autogestion des lieux, autodéfense, et autonomisation dans tous les domaines.

Le point du jour à pitet, auberge des femmes
A une trentaine de kilomètres de Liège s'est tenue de 1982 à 1985 une auberge pour femmes, d'une capacité d'une quinzaine de lits et d'un camping sur "1 ha de terrain avec sapinière, prairie, jardin, poules, moutons, chiens, chats".(1) Dans un feuillet publicitaire, Le Point du Jour est décrit à son démarrage de manière presque anodine. "Il existe en Belgique, dans une petite campagne, un lieu réservé aux femmes. Tu peux y dormir, prendre un bol d'air, y rester quelques jours, rencontrer d'autres femmes... Nous organisons parfois des activités, ou des stages et tu pourrais utiliser le lieu pour tes propres activités..."(2) Son bulletin de liaison bimestriel, La marque sur le mur, décrit le lieu comme un "Centre d'Information – de création – d'Initiative Féminines".(3) La couverture du premier anniversaire célébré en novembre 1983, donné par la revue lesbienne parisienne Chroniques Aigues et Graves en confirme l'ambiance agréable: un "environnement campagnard superbe et calme. Un accueil très sympathique. Une nourriture bien bonne, et de plus, des légumes en provenance directe du jardin! Un logement confortable à l'étage ou en camping. Un point de chute international. Et les rencontres nouvelles. Ou les très désirées retrouvailles. (...) Avec exposition de peintures, ateliers de massage et de mécanique-auto, projection d'un film, balade écologique. Et pour clôturer le tout, une soirée dansante."(4) Des descriptions d'apparence anodine donc, si ce n'est qu'apparaissent déjà quelques particularités. Ce lieu de rencontre "pour femmes" leur est tout à fait "réservé". Et par ailleurs il faut admettre qu'un atelier de "mécanique-auto" est tout sauf "féminin".

L'article cité paru en janvier 1984 donnera sans équivoque la personnalité de l'endroit en sous-titrant "Une auberge tenue par des lesbiennes", et y décrit les nouvelles intentions des aubergistes de

Devant l'auberge Le Point du Jour, lors du premier anniversaire en novembre 1983. (Collection Marian Lens)

donner "une orientation plus politisée" aux rencontres, en soulignant le caractère rêvé de l'endroit "pour débattre, échanger des analyses, prendre des décisions".

la conquête d'espaces : "nos propres lieux", indépendants et autogérés

Si les années 70 ont connu des espaces privés, des 'communautés homosexuelles', où l'hébergement était possible pour des ami.e.s ou connaissances politiques de passage comme à Bruxelles par exemple, la fin des années 70 et les années 80 voient l'émergence de nouveaux concepts territoriaux. Partant d'activités de loisirs et de détente (ici "massage, tarot, bricolage, auto, percussion, balade nature...") typiques de lieux de vacances, Le Point du Jour lance en Belgique un nouveau type de lieu de rencontre, pour des femmes et des lesbiennes, entièrement autogéré, et mis à la disposition de la collectivité. En France divers lieux émergeront du même ordre "dans le Sud", au Danemark une île est réservée aux femmes depuis quelques étés déjà. La revue lesbienne suisse CLIT 007 – Concentré Lesbien Irrésistiblement Toxique – annoncera au printemps 1984 le "6ème camp d'été Lesbien" en Norvège, à savoir un mois complet de rencontres lesbiennes durant tout le mois de juillet.(5) Nicole Marischal, qui a tenu l'auberge avec Martine(6), précise la dynamique du lieu. "L'investissement de petits groupes de lesbiennes de Louvain (Sis, Mips, Tilly, Lut), de Bruxelles (Jojo, Chris, Jacky) et de Paris (Manu, Levanah, Roseline) nous a permis, quelques fois, de leur confier les clés et de prendre celle des champs. Mais aussi le soutien régulier de quelques présences..."(7)

recherche d'autonomie et acquisition de connaissances inaccessibles aux femmes, et affirmation de l'identité lesbienne

Dans une société qui, malgré deux vagues féministes, au début du XXe et dans les années 70, est restée profondément patriarcale, la conquête de savoir-faire et de connaissances inaccessibles aux femmes,

d'autonomisation

parce qu'encore toujours réservés aux hommes, constitue alors une réelle démarche politique. Il en sera de même pour l'identité lesbienne, recherchée volontairement comme un démarquage par rapport aux mouvances féministes d'obédience hétérosexuelle plutôt craintives voire hostiles aux lesbiennes, et par rapport à un mouvement homosexuel qui a du mal à reconnaître et donc à combattre sa misogynie. Beaucoup de féministes, et les lesbiennes en particulier, partiront à l'assaut de bastions masculins, techniques en particulier, comme l'électricité et la menuiserie, dont l'enseignement ou l'accès professionnel étaient complètement réservés aux hommes. Des manuels sortent ou des cours sont donnés par des femmes. Dans les Chroniques précitées, les aubergistes annoncent ainsi explicitement pour le printemps 1984 "Un stage de mécanique = un pas de plus vers l'autonomie! et... de sérieuses économies."(8) Et si un feuillet publicitaire(9) co-écrit par l'institutrice du stage, Danielle, et les aubergistes imprimait auparavant plus largement des stages "par" et "pour des femmes", très vite dans cette revue l'annonce du stage de mécanique-auto des 7 et 8 avril 1984 à Pitet sera titré sans équivoque "Par / Pour Des Lesbiennes", et le texte appuie bien sur ce choix "Ce w.e. est organisé exclusivement pour les Lesbiennes".

Les cours étaient d'un très haut niveau technique et pédagogique, habituellement donnés sur tout un week-end, voire une semaine. Lors de rencontres, Danielle Colinet donnait quelques heures de "cours d'initiation" durant lesquels vous étiez rapidement mises en confiance, et pouviez déjà effectuer une vidange d'huile de moteur en vous glissant sous la voiture, régler les bougies ou remplacer la tête de Delco. Ce qui fut mon cas. N'ayant pourtant pas eu l'occasion de suivre un week-end complet, j'avais pu compléter cet apprentissage avec le simple achat d'un Guide technique Renault R4 – c'était vraiment une autre époque technologique – et remplacer le radiateur de ma voiture sur la place Flagey à Bruxelles. Quand il avait fallu remplacer le pot d'échappement, c'est à Pitet que Danielle m'aidera à le faire. Danielle donnait également des stages en Touraine en France. Et à côté de la mécanique-auto, il était possible également d'y suivre des stages d'électricité.

La menuiserie est bien entendu aussi très prisée. Un manuel écrit par Dale McCormick, Against The Grain, publié en 1977, était renommé, et s'il n'était plus disponible, son aura dynamisant persistera jusque dans les années 85.(10) Ces pionnières de la transmission technologique vont réellement booster les lesbiennes et les femmes de ma génération, qui subissait la crise économique de plein fouet, que l'on ait suivi des formations ou pas. La plupart d'entre nous seront des autodidactes. Quand fin 1985 j'ouvre la librairie Artemys à Ixelles ("lesbienne" et "pour femmes"), je la démarre sans fonds financiers réels, y effectuant tous les travaux

d'électricité et de menuiserie, jusqu'à l'installation d'une porte coupe-feu (pour la petite restauration). Toutes les étagères seront déménagées deux ans plus tard lors du transfert de la librairie vers le centre-ville (Galerie Bortier) et même augmentées, avec l'ajout du comptoir de vente et de grandes vitrines (sur lesquelles il y avait moyen de marcher pour installer les décors, les livres, les affiches et les calendriers géants).

"on y croit, on y va": un esprit et une énergie extraordinaires qui faisaient déplacer des montagnes

Une dernière anecdote illustre l'atmosphère unique de cette époque dans le mouvement lesbien, et dans certaines sphères féministes aussi, où la simple force de la volonté semblait parfois suffire pour réaliser ce à quoi nous croyions. Ce que nous voulions faire, nous le faisons, tout simplement.

La fourgonnette de la librairie Artemys était devenue trop petite, et il fallait installer une galerie sur le toit. Toujours à court de temps, j'avais passé commande chez mon fournisseur de matériel automobile, et la pièce qui faisait toute la longueur de la voiture devait être installée avant l'heure d'ouverture de la librairie. A peine montée sur le toit pour dévisser à la main les vis de toit sellées par la peinture d'usine, je vois les techniciens disparaître.

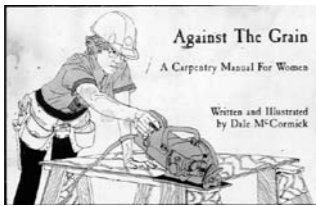
Partie du feuillet publicitaire pour des cours 'Mécanique auto par / pour des femmes' à Pitet, printemps 1984. (Collection Marian Lens)

Comme tout devait aller vite, je pestais contre ce grand classique des hommes partis dès que l'on se débrouillait quelque peu. Cette sensation d'absence d'aide avait viré en rage et contribué à décupler mes forces. Le dernier boulon retiré, j'entends une exclamation ahurie "vous avez fait de la grimpe?" En fait, ils étaient allés chercher un appareil parce qu'ils ne réussissaient pas eux-mêmes à défaire les vis à la main. Le fait que j'avais réussi à le faire avait forcé leur respect. C'était un des rares lieux où mes demandes matérielles et techniques avaient toujours été prises très au sérieux. Il m'a fallu moi-même du temps pour admettre que finalement il y avait des 'justes' partout. N'est-ce pas ainsi aussi que change le monde, de part et d'autre?

grande mouvance
lesbienne nationale
et internationale,
fluidité et
plurilinguisme

En matière d'internationalisme et de pluralité linguistique, la Wallonie n'était à cette époque pas en reste. Comme nous l'avons vu aussi, formant l'équipe de l'auberge, les lesbiennes coutumières et aidantes du lieu venaient de France, et pour la Belgique, aussi bien de Bruxelles que de Louvain, et plusieurs couples parmi elles étaient bilingues. Les feuillets publicitaires de l'auberge de Pitet étaient tirés dans les deux grandes langues nationales (français et néerlandais). De même, Danielle donnait des stages de mécanique-auto en néerlandais, jusqu'en Touraine... en France, tandis qu'Isabelle (de Paris) les donnait en français.(11)

Les infos circulaient et étaient relayées et diffusées partout dans le milieu international. Et pour les lesbiennes elles-mêmes, il s'agira d'une période de mobilité intense et de grandes synergies. Celles qui financièrement pouvaient se déplacer, ramenaient ainsi les infos et les colportaient pour les autres.

Avec d'autres lesbiennes, Danielle venait de faire venir des Etats-Unis les féministes renommées T-Grace Atkinson et Kate Millett, au Café des Femmes à Liège, un lieu incontournable pour les lesbiennes et les féministes.

A l'auberge de Pitet, Nicole souligne comme "moment fort" notamment le "passage de deux québécoises musiciennes, pendant une quinzaine de jours".(12) Il s'agissait de Marie Ouellet et Micheline Gingras, qui avaient donné un spectacle au WOE (Women Organization for Equality) à Bruxelles, à la Maison des Femmes, rue Blanche. Elles étaient venues loger chez moi au départ, mais mon flat étant beaucoup trop petit, elles iront à Pitet, où elles produiront aussi leur numéro de "cirque - orchestre".(13)

Cependant durant cet espace-temps, la mouvance internationale va connaître un autre type de synergie avec un art tout sauf féminin à nouveau, celui des combats de défense.

le monde de la self-
défense et des arts
martialux

Si un événement bat tous les records de couverture médiatique durant cette période, c'est bien le stage international des Fighting Women de juillet et d'août 1984 aux Pays-Bas, qui en est à sa deuxième édition. La publicité pour cette rencontre d'envergure est retrouvée partout. Si CLIT 007 fait de la publicité pour les stages mécanique-auto en Touraine, elle en fera de même pour ce "Camp international d'entraînement à la lutte pour les femmes en Hollande". Le feuillet lesbien bruxellois

LLL de février 1984, publié par Dani et Sarah, annonce le "Fighting Women: camp d'arts martiaux en Hollande pendant l'été. Contacter les Amazones" accompagné du sigle lesbien.(14) Ce feuillet est d'ailleurs une magnifique compilation d'une vingtaine d'événements ou de lieux situés autant à Bruxelles et en Wallonie, qu'en Flandres ou à l'étranger. Ce qui peut expliquer cet engouement est certainement le contexte de backlash du féminisme et de la société civile en général (post 1968): une répression sourde existe contre les femmes et les lesbiennes en particulier. Le tout début des années 80 connaîtra les manifestations en faveur d'une enseignante Eliane Morrissens mise en difficulté pour un poste de direction, suite à la révélation de son homosexualité

sur une chaîne télévisée belge. Danielle témoigne qu'elle représentera avec un panneau la seule Maison des Femmes, celle de Liège, qui voudra participer à la manifestation.(15) Dans la rue et dans les foyers, il ne fallait pas compter non plus

sur la police pour être défendue en cas d'agression et de viol. La police agissait plutôt comme force de répression.

Quelques années auparavant, en 1976, s'était tenue à Bruxelles une première mondiale pour les femmes et les lesbiennes: le Tribunal des Crimes Contre les Femmes, qui avait demandé trois années d'organisation par différents pays européens (à Bruxelles, notamment par le WOE) et Etats-Uniens. Des notions politiques nouvelles et percutantes y sont lancées telles que l'idée que la contrainte des femmes à l'hétérosexualité était un crime contre les femmes.

En Belgique, c'est Liège qui sera pionnière dans le domaine de l'autodéfense pour les femmes. C'est plus particulièrement Danielle qui sera, en 1979, "à l'origine du développement du Wendo en Belgique".(16) Suite à un stage à Bruxelles donné la même année "par des Québécoises, instructrices de Wendo, qui faisaient une tournée en Europe pour diffuser ce type d'autodéfense féministe", elle choisit de l'enseigner en Belgique, et de donner des stages. Elle "faisait partie du Collectif et refuge pour femmes battues de Liège, créé en 1978, où elle était militante et permanente".

A Bruxelles, une karatéka qui donnait des cours de karaté à des femmes dès les années 1980-1981 fondera peu après Karaté Amazones. Durant les années intenses de 1984 et 1985, j'y suivrai les cours, et j'irai donner en mars 1985 avec Emcée Somer(17) (qui apparaît notamment dans l'équipe du feuillet précité LLL) une démonstration de karaté shotokan à Anvers, pour Refleks, à la demande de Suzanne Cautart, chez qui je suivais aussi des cours de self-défense. Celle-ci donnait depuis 1981 des cours d'autodéfense à des femmes, et lancera officiellement Refleks en 1983 à Anvers. A plusieurs nous avons continué à suivre des stages à Valkenburg aux Pays-Bas, tout en prenant part aussi à d'autres entraînements dans d'autres pays, comme auprès de Mytilène à Paris. Des stages ou des lieux d'autodéfense ou d'arts martiaux pour les femmes existaient partout en Europe.

A Valkenburg, au Camp Fighting Women en août 1984.
(Collection Marian Lens)

Cette fluidité des lesbiennes, qui se retrouve partout, est tout à fait représentative de l'atmosphère de l'époque. Tout circulait très vite, et nous aussi. Et nous voulions tout, tout de suite. Quand le "2nd international feminist summer training" aux Pays-Bas (Valkenburg) est annoncé, directement après la réussite du premier stage d'été 1983(18), de partout en Europe, toutes ces énergies réunies contribueront à en faire un nouveau type de rencontre internationale de 150 femmes, pour la plupart des lesbiennes, autour d'un projet combatif commun...

et, poursuit nicole,
" bien sûr la fameuse
journée lesbienne! qui
a dû être l'apothéose "
Quand était suggéré, en 1984 dans les Chroniques en rapport à Pitet, "A nous de faire de ce lieu un pôle d'intérêt, à tous les niveaux!!", ce vœux sera exaucé. Les chaînes de solidarité sont lancées, et des groupes de préparation se constituent pour organiser une grande Rencontre Lesbienne de soutien, le 27 avril 1985. Les réunions s'enchaînent à Bruxelles, et à Louvain, où tout sera centralisé le 14 janvier 1985.(19) Y participent Nicole et Martine de Pitet bien sûr, Mips, Sis et Lut de Louvain, ainsi que Karina et moi-même venues ensemble de Bruxelles. Fin février une nouvelle réunion à Bruxelles voit s'adoindre les quatre qui restaient des Lesbianaires. Comme j'assurais des permanences bénévoles certains samedis à la librairie féministe Dulle Griet à Louvain, il était tout naturel de leur proposer de venir tenir un stand. La Journée Lesbienne au programme bien rempli connaîtra une très grande affluence.

Si l'auberge arrêtera peu après ses activités, il n'en sera de même pour les organisatrices de ce "printemps lesbien", qui étaient et resteront actives dans le mouvement lesbien. Ainsi, Karina Bergen publiait déjà la revue lesbienne et féministe flamande Vrouwenwoorden, revue qui sera d'ailleurs donnée "en prime" à une fête lesbienne de Bruxelles plus tard dans l'année.(20) Celle-ci, comme beaucoup d'autres par la suite, assurait une "Démonstration de self-Défense/combat", ici "inspirée directement du 2nd International Feminist Summer Training".

Malgré un climat très lourd, un climat de répression qui sévissait sur nous comme une chape de plomb, et qui poussera au suicide des amies et des connaissances, c'est à partir de cette seconde moitié des années 80 que se créeront en Belgique de plus en plus de groupes lesbiens, très politisés et soucieux d'exprimer clairement leur identité. Moi-même je démarrerai en novembre 1985 un nouveau projet, la librairie trilingue Artemys à Bruxelles. Mips Meyntjens lancera avec d'autres lesbiennes en juin 1986 en Flandres le premier week-end Ook Zo "pour les femmes lesbiennes et bisexuelles"(21), au sein de l'organisation de formation Vorming tot Bevrijding, qui deviendra quelques années plus tard Impuls. Mais cela c'est une autre histoire.

Marian Lens

(1) Nicole Marischal, E-mail du 17 octobre 2018.

(2) Feuillet de publicité "Le point du jour": "Ontmoetingsplaats van en voor vrouwen. Lieu de rencontre pour femmes", s.d.

(3) La marque sur le mur (1984) février/8.

(4) Marianne, Pitet. Le Point du Jour. Une auberge tenue par des lesbiennes. Dans: Chroniques Aigues et Graves (1984) janvier/4, pp.64-65. Une publication des "Diabol'amantes" à Paris, "collectif de lesbiennes radicales", dont je faisais partie du Collectif de rédaction.

(5) CLIT 007 (s.d.) n°11. Tiré-à-part d'événements lesbiens en Europe pour l'été 1984.

(6) La mère de Martine, qui était féministe, a ouvert quelque temps "Les Griffes de Sorcières", un Café pour femmes dans la rue Lesbroussart à Bruxelles, qui fermera fin 1983.

(7) Email du 17 octobre 2018.

(8) "MECANIQUE-AUTO PAR / POUR DES LESBIENNES". Dans: Chroniques..., pp. 33-34.

(9) Feuillet publicitaire "Mécanique auto par / pour des femmes", [1983].

(10) McCormick Dale, Against The Grain: A Carpentry Manual For Women. Iowa City, Women's Press, 1977, 258p. Ce n'est qu'en mai 2017, lors de la rencontre annuelle de la Coordination Lesbienne en France, que je pourrai enfin consulter le livre et en acquérir un exemplaire, vendu en occasion par Paula, lesbienne anglophone partie vivre en France, qui liquidait une partie de sa bibliothèque.

(11) Feuillet publicitaire "Stage automekaniek door en voor lesbische vrouwen in Touraine", 1985.

(12) Nicole Marischal, E-mail du 17 octobre 2018.

(13) La marque sur le mur, (1984) février/8, p.2.

(14) L, vous avez dit L? LLL (1984) février. Feuillet A4 recto-verso, dactylographié, accompagné de sigles d'appréciation en fonction de l'intérêt lesbien de l'activité annoncée.

(15) Interview octobre 2018.

(16) Femmes Prévoyantes Socialistes, Wendo chemin de femmes, 2016.

(17) Dans l'interview d'octobre 2018, Emcée raconte qu'à Karaté Amazones, "au moins la moitié étaient lesbiennes, et certaines le devenaient". Avec Fabienne Hody, elle était alors une des forces vives du groupe. Fabienne créera notamment Activ'elles, de nombreuses années après.

(18) En raison de son succès, les organisatrices de ce second stage international augmenteront le total des inscriptions à 150 participantes. Et à nouveau, il leur faudra refuser une trentaine d'inscriptions surnuméraires.

(19) Notes dans mon Pottenagenda '85 (agenda lesbien édité par Uitgeverij De Feeks, maison d'édition féministe hollandaise).

(20) Feuillet publicitaire du '29/09/1984. Molenbeek. Grande soirée lesbienne Groot lesbisch feest Great lesbian party.

(21) Feuillet publicitaire "Ook zo? Weekend voor lesbiese en biseksuele vrouwen, 20-21-22 juni 1986". Extrait traduit par moi-même: "Durant ce week-end nous cherchons ce qui nous empêche d'être des femmes lesbiennes ou bisexuelles, autant pour nous-même que dans nos relations."

ter verdediging van minderheden

Yvo Peeters is van veel markten thuis. Hij verzamelde drie licentiaatsdiploma's (geschiedenis, archeologie en sociologie) en een doctoraat in Europees recht, publiceerde onder meer twaalf dichtbundels en reisde reeds naar meer dan 260 landen en niet-onafhankelijke gebieden. Bovendien hielp hij het Homofielen centrum Brussel tijdens de oprichting en de daaropvolgende periode. "Wat ik in die jaren heb gedaan, ook op andere vlakken, kaderde voor mij altijd in het perspectief van mensenrechten, van de strijd tegen discriminatie en voor de rechten van minderheden, maar niet vanuit het idee om eens een homoactivist te worden." Een terugblik.

g e e n s t r a f b l a d

"Bij het verschijnen van deze nieuwsbrief staat reeds mijn 70ste verjaardag voor de deur. Dat betekent dat ik ben opgegroeid in de jaren '50 en '60, in de Westhoek, dat wil zeggen niet meteen in de meest progressieve streek van Vlaanderen. Zoals de meerderheid toen ben ik eigenlijk nog gelovig opgevoed, heb ik dus mijn plechtige communie gedaan en zelfs in het kerstkoor gezongen, ook al zou ik ons gezin niet als gelovig omschrijven. Mijn grootvader aan moeders kant, een Gentenaar, was trouwens nogal een doctrinaire vrijzinnige, die alleen Franstalige kranten las omdat voor hem alle Vlaamse tegenhangers zonder uitzondering *kalotengazetten* waren. Mijn grootmoeder daarentegen was in de parochie-instanties actief. Voor mijn vader was het een uitgemaakte zaak dat ik naar het toenmalige Rijksonderwijs – nu het GO! – zou gaan, al was hij zelf, als Brabander, naar het Institut Saint-Louis in Brussel geweest. Concreet liep ik dus school op het Koninklijk Atheneum Veurne. Omstreeks 1964 ben ik mij vragen beginnen te stellen over godsdienst en geloof. Ik weet niet meer precies hoe ik daartoe ben gekomen, maar ik geloofde er eigenlijk niet meer in. Vervolgens heb ik zelf beslist – waarna mijn vader dan zonder discussie de nodige formulieren heeft ondertekend – dat ik voortaan de lessen zedenleer wilde volgen in plaats van godsdienst. Later dat jaar is mee door enkele leerkrachten het Humanistisch Verbond Westhoek opgericht, toen in deze contreien bijna een revolutionaire daad. Als minderjarige kon ik de vereniging wettelijk gezien niet mee oprichten, maar ik was er toch bij aanwezig. En vanuit Oostende en Gent kwamen regelmatig vrijzinnigen langs om ons te ondersteunen, uitsluitend opdat men in Veurne zou kunnen zien dat er toch 20 à 30 aanwezigen waren. Want in het begin bestond ons groepje eigenlijk uit niet meer dan 10 à 15 mensen. We gingen in andere steden toneelstukken van Hugo Claus of het op dat moment enorm controversiële *Der Stellvertreter* over paus Pius XII bekijken. En er waren sprekers te gast, zoals de zoon van auteur Gerard Walschap. In die lijn is er nog een anekdote die velen hier in de Westhoek kennen. Tijdens het 100-dagenfeest van de laatste jaren van het Atheneum hadden we een toneelstuk uitgewerkt, waarvoor heel wat leerlingen een uniform hadden bemachtigd of laten maken. Ik was kardinaal, met dank aan mijn grootmoeder die de soutane had gemaakt. Ik heb er nog foto's van waarop ik bijvoorbeeld alle leerkrachten zegen. Tot daar was alles in orde. Maar op het einde van de schooldag zijn we zo door de

Yvo (links) met Assyriërs in Iraaks Koerdistan, 2012.

stad getrokken, allemaal gekleed zoals we waren. En wie denk je dat er als enige is aangehouden, wegens het onwettig dragen

van godsdienstige kledij? Het is uiteraard even onwettig om militaire uniformen te dragen, maar de anderen werden ongemoeid gelaten. Zij hebben dan de studief prefect verwittigd: 'Peeters is aangehouden!' Dat was een heel principieel iemand, die de school met harde hand bestuurde maar er ook voor opkwam. Hij is naar de commissaris gestapt en heeft die een hele tirade naar het hoofd geslingerd, waarna ik zonder gevolg mocht beschikken. Anders had er misschien iets op mijn strafblad gestaan."

o n d e r t a f e l

"Dat geeft dus zo'n beetje de teneur weer van die jaren. Nog een treffend voorbeeld: één leerling van de school (of eventueel zijn ouders) had in Nederland een exemplaar van het controversiële en seksueel heel expliciete boek *Ik, Jan Cremer* gekocht. Wel, zowat de hele school heeft dat ene exemplaar gelezen. Hetzelfde met *Gangreen* van Jef Geeraerts. Dat waren boeken die men toen, zelfs in het Gemeenschapsonderwijs, onder tafel las. Toch kwam seksualiteit er aan bod in de lessen zedenleer, zij het vermoedelijk mede afhankelijk van de leerkracht: hoe jonger die was, hoe groter de kans dat erover werd gesproken. De leraar in Veurne was niet veel ouder dan wij, en hij ging zo'n onderwerpen zeker niet uit de weg. Ik kan me daar eigenlijk niets meer concreet van herinneren, maar ik ben redelijk zeker dat toen ook homoseksualiteit ter sprake is gekomen. Voor de rest kende ik echter niemand die zo was. Het grappige is dat ik pas recent heb vernomen dat iemand waarmee ik jarenlang in de klas heb gezeten, homo is. Tijdens de humaniora heb ik nochtans nooit iets gehoord over of gezien aan hem. Misschien was het een late roeping, dat weet je niet. Omdat mijn ouders uiteindelijk naar Brussel zijn verhuisd, heb ik de laatste twee jaren van het middelbaar in Veurne op het internaat doorgebracht. Je leefde daar samen met een 40-tal leerlingen, en dan vielen soms wel dingen op: 'Tiens, waarom gaat hij altijd naar daar en zit die steeds daar?' Maar veel vragen stelde je je daar toch nog niet bij. Misschien was dat anders voor iemand die in een grote stad opgroeide, maar in de Westhoek was dat in die periode bij mij toch niet het geval. Een andere keer is iemand van school gestuurd. Plots was die weg, en niemand wist waarom. Pas veel later heb ik gehoord dat die gast, die ongeveer 20 jaar moet zijn geweest omdat hij enkele keren was blijven zitten, blijkbaar een relatie was begonnen met een jongere medeleerling. Al kan ik me indenken dat de prefect zonder dat leeftijdsverschil anders zou hebben gereageerd."

t u s s e n n e d e r l a n d e n f r a n k r i j k

"Wat belangrijk is om te vermelden, is dat ik niet zozeer een Vlaams-nationalist ben maar wel een Groot-Nederlander, zoals men dat vroeger noemde. Eigenlijk ben ik altijd heel erg op ons buurland georiënteerd: ik keek vaak naar de Nederlandse televisie, las *Elsevier* en was er lid van verschillende verenigingen waaronder de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH), bezocht er als naturist ook het naaktstrand toen zoiets hier nog helemaal niet mogelijk was. Eind jaren zestig had ik bijvoorbeeld eveneens contacten met de provo's en de Kabouterbeweging en dergelijke. Voor ons was Nederland, of toch minstens Amsterdam, het paradijs op aarde, al was het dat achteraf bekeken natuurlijk niet.

Als NVSH-lid was ik abonnee van *Sekstant*, dat in die periode nog heel geregeld in België in beslag werd genomen wegens aantasting van de goede zeden, net als andere bladen trouwens. Daarom ben ik met enkele vrienden soms via de kleinere wegen naar het noorden gereden om bijvoorbeeld *Vrij Nederland* en andere dingen op te kopen en naar België te brengen. Eén keer zijn we zelfs naar Frankrijk gegaan omdat *by all means* een nummer van *Marie-Claire* was tegengehouden omdat een artikel over abortus de autoriteiten hier niet zinde. Iemand van ons had een soort van Amerikaanse auto met een enorme koffer, dus dat was handig. En die publicaties belandden zo in Brussel bij de legendarische Free Press Bookshop/De Dolle Mol van Herman J. Claeys.

Dan woonde ik al in Jette, vanaf de zomer van 1967. Daardoor ben ik mijn universitaire studies gestart aan de nog niet gesplitste ULB-VUB, en niet aan de Rijksuniversiteit Gent waarnaar ik anders zou zijn getrokken. In elk geval heeft die verhuis weinig impact gehad op mij omdat ik de hoofdstad al goed kende: veel familie van mijn vader woonde er. Wat niet mag worden vergeten: de Nederlandstalige studenten waren natuurlijk een kleine minderheid aan de ULB-VUB. Ik wil echter benadrukken dat de universiteit zich enorm inspande om ons fair te behandelen en om de tweetaligheid echt overeind te houden. Maar het was natuurlijk een woelige tijd. In Leuven speelden andere zaken dan in Brussel waar er een veel meer gepolitiseerde context was. De Franstalige studenten keken natuurlijk naar Parijs, terwijl wij eerder de provo's en zo in het oog hielden. Dat liep dus wat uiteen. Maar door die ULB-VUB-context kregen wij eveneens die feedback uit het zuiden, onder meer via bezoeken van Melina Mercouri, Jean-Paul Sartre en Simone de Beauvoir. Zij kwamen immers naar Brussel, niet naar Leuven. Zo herinner ik me onder meer protestacties tegen het Griekse kolonelsregime – een thema waar ik als student oude geschiedenis en later archeologie een sterke band mee voelde – en tegen de Cercle des Nations, een club voor al wie rijk en rechts was in Brussel."

p o l i t i e k e n g a g e m e n t

"Uiteindelijk heb ik me ook politiek geëngageerd voor de toenmalige Volksunie (VU), onder impuls van senator Maurits Vanhaegendoren en boegbeeld Hugo Schiltz. Ik heb nochtans lang gearzeld wegens het levensbeschouwelijke aspect. Maar ik heb het toch gedaan, precies

omdat eerstgenoemde zei: 'Als alle vrijzinnigen altijd zeggen dat de VU een katholieke partij is, is ze dat over honderd jaar nog altijd.' En daarin had hij wel gelijk. De partij was in de jaren '70 sowieso aan het evolueren naar een op filosofisch vlak meer neutrale partij. Mijn engagement uitte zich onder meer als adviseur, op basis van het Cultuurpact, bij de Nederlandstalige Commissie voor Cultuur (NCC), die na de oprichting van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in 1989 is opgevolgd door de Vlaamse Gemeenschapscommissie (VGC). Naast mijn job als ambtenaar was ik dus 's avonds in die structuur actief: eerst 15 jaar rond het algemeen cultuurbeleid, en vervolgens telkens een decennium rond onderwijs en later sport. Ik heb dat altijd een heel nuttig tijdsgedrag gevonden.

Vanaf 1979 was ik bovendien parlementair secretaris van Maurits Coppieters in het voor de eerste maal rechtstreeks verkozen Europees Parlement. Twee jaar later, toen hij 65 jaar was geworden, stopte hij daarmee, en aangezien zijn opvolger zijn eigen medewerkers meebracht, betekende dat meteen ook voor mij het einde. In die korte periode had ik er echter een heleboel voorstellen van resoluties over alle mogelijke

minderheden en gediscrimineerde groepen uitgewerkt, hetgeen had geleid tot een samenwerking met de Duitse voorzitter van de juridische commissie, een CSU'er. Dat heeft binnen de VU later tot allerlei geruchten geleid – ik, een vrijzinnige, zou zogezegd willen overstappen naar de christendemocraten – zodat ik me kwaad heb afgewend van de partijpolitiek in België. Ik ben sowieso iemand die zijn mond niet houdt als hij het met iets niet eens is. En dan bereik je niets in de politiek.

Het tijdschrift en een pamflet van het HCB.

Jaren later ben ik echter gecharmeerd geraakt door de Burgermanifesten van Guy Verhofstadt en ben ik actief geworden binnen de VLD, waar ik lang een partijfunctie heb gehad, namelijk als ondervoorzitter van de statutaire deontologische commissie. Maar sinds mijn pensionering, en mijn verhuis terug naar de Westhoek, heb ik afstand genomen van de partijpolitiek. Daarnaast was ik ook bezig met allerhande parapolitieke functies die ik nuttig vond. Zo ben ik onder andere jarenlang nationaal ondervoorzitter van SOS-Honger geweest."

a f w i j k e n d g e d r a g

"Toen dictator Franco nog leefde, heb ik nooit Spanje bezocht. Maar na zijn dood was ik erbij toen de Catalaanse regering, na decennia ballingschap in Mexico, naar Barcelona is teruggekeerd. Wat mij toen in 1976 in Spanje is opgevallen, is de enorme explosie van seksuele vrijheid: van niks mocht plotseling alles, met alle mogelijke excessen. Deze periode werd bekend als *La Movida*. Daarna is alles weer

genormaliseerd, maar die omwenteling zal ik niet rap vergeten. Iets eerder, en gedurende vele jaren, was ik actief geworden in een Deense stichting voor internationale verstandhouding, waarvoor ik regelmatig naar Kopenhagen pendelde. Daar heb ik dan weer geleerd dat het imago dat wij hadden van Scandinavië volledig theoretisch was. Omdat de seksboekjes, die hier te koop waren, van ginder kwamen, dachten velen dat in Kopenhagen of Stockholm wel om de twee bakkerijen een seksshop was. Dat was dus totaal niet het geval. In heel Kopenhagen waren er in de tweede helft van de jaren '70 welgeteld twee seksshops. Voorts was er één enkele homos sauna, en die is er nog altijd. Dat is alles. Daar was dus weinig te zien of te doen. En dan zegt men nog in Zweden en Noorwegen dat de Denen de meest latijnsen van Scandinavië zijn... Maar dat is normaal: het lutheranisme liet er weinig ruimte. Al waren de mensen duidelijk veel meer begripvol voor afwijkend gedrag, hadden ze een veel minder discriminerende instelling. Ik was ooit eens aan het wandelen in een park in Kopenhagen, gekend als ontmoetingsplek. Ik stond er in een hoekje met een gast die er niet mis uitzag toen plots twee agenten in het zicht kwamen. Ik schrok, maar de ander stelde me meteen gerust: die zijn hier om ons te beschermen, dus voor onze veiligheid. Dat zei hij letterlijk, omstreeks 1977. En de agenten knikten vriendelijk goedendag. Het beeld van Scandinavië als seksparadijs bestond enkel in de hoofden van de mensen hier. In Vlaanderen was men in de jaren '60 en '70, in mijn ervaring, vooral in vrijzinnige kringen enigszins bezig met themata als seksuele oriëntering en afwijkend gedrag, zoals dat toen heette. Omdat ook ik vond dat er op dat vlak maatschappelijk een en ander moest veranderen, ben ik in Brussel betrokken geraakt bij de Vlaamse Vereniging voor Seksuele Hervorming (VVSH). Eind jaren '70 was de vereniging het slachtoffer van bepaalde aanvallen: de gevel van ons pand werd beklad of de ramen ingegooid. Het is echter nooit duidelijk geworden of het een anti-Vlaamse actie was, of protest tegen onze doelstellingen. Ongeveer in dezelfde periode is bovendien de rijkswacht binnengevallen, waarbij het hele adressenbestand is meegenomen, met een enorme impact voor de vereniging als gevolg want het daaropvolgende jaar bleef slechts een fractie van de leden over: niemand wou zijn/haar adres gekend hebben.”

i n h e t s t a a t s b l a d

“Dat was dus het kader waarin ik bezig was, namelijk altijd vanuit die visie van maatschappelijke hervorming, in de nasleep van mei '68, het antiautoritarisme, het feminisme, de strijd tegen taboes (ook op seksueel vlak), de toenemende ontkerkelijking... En het is via het engagement binnen de VVSH-structuur – want ik ben niet zelf op zoek gegaan naar de homoscène in Brussel – dat ik in contact ben gekomen met een aantal homo's, en dan vooral Alex Cassiers, acteur bij de KVS. Hij woonde in Asse, net als VVSH-voorzitter Bob Trenson. In die zin waren zij eigenlijk burens van mij, wonend in Jette. Met de Brusselse Werkgroep Homofilie, omstreeks midden jaren '70, heb ik weinig contact gehad. En met de toenmalige Franstalige homogroepen evenmin, of toch heel weinig. Misschien vergis ik me, maar ik had de indruk dat zij op een heel andere golfengte zaten, eerder als gezelligheidsclubs fungeerden. Daar heerste een andere attitude

Met prins Agha Khan (rechts), in zijn residentie in Genève, zomer 1983. (Foto L. Bianco)

en kijk op de dingen, meer doctrinair en met meer getheoretiseer. Terwijl wij eerder naar Nederland keken en een oplossing zochten: wat zijn de problemen en wat kunnen we eraan doen? Uiteindelijk is het Alex die de aanzet heeft gegeven om een nieuw initiatief te nemen. In de loop van 1976-1977 is er dan gediscussieerd over het wat en hoe. Zelf hield ik me daarbij wat op de achtergrond: ik heb mezelf nooit gezien als een of andere militant of aanvoerder. Maar goed, ik had wel administratieve en politieke ervaring. En ik ben vervolgens met het plan naar de NCC getrokken, want niemand anders durfde dat te doen. Dat was niet meteen het ideale milieu om over homorechten te gaan debatteren, al heb ik er nooit enige tegenstand ondervonden. Maar de NCC eiste wel dat het nieuwe initiatief een rechtspersoon zou zijn; anders kon het geen subsidies krijgen. En zo is beslist om een vzw op te richten, officieel het Homofielen centrum Brussel (HCB). Dat is gebeurd begin december 1977. Ik vermoed dat we het nog snel voor de jaarwisseling hebben gedaan omdat we anders, om administratieve redenen, nog langer op subsidies hadden moeten wachten. De statuten van een vzw moeten in het *Staatsblad* worden gepubliceerd, met naam en toenaam van de oprichters. Dat was dus al een drempel. Zo weet je met die afgedrukte lijst niet of het allemaal zeer geëngageerde mensen waren, enkel dat zij bereid waren om publiek naar buiten te komen. Sommigen die veel input hebben gehad maar niet in het Staatsblad wilden, staan daar dus niet bij. Voorts heb ik op vraag van Alex gezocht naar enkele externen die mee hun naam wilden verbinden aan het HCB om het zo enige respectabiliteit te geven. Daardoor hebben de volgende personen als mede-oprichter gefungeerd: Bob Trenson (voorzitter VVSH Brussel), Dolf Cauwelier (een uitgetreden jezuïet die erg actief was in de welzijnssector en later Brussels parlements lid voor Agalev), VUB-professor Bert Raes en KUL-professor Steven De Batselier, toen al ruim een decennium zowat de belangrijkste medestander van de homobeweging in ons land. Naast die externen, waartoe ik mezelf eigenlijk ook reken, is de vzw opgericht door enkele zelfstandigen, enkele arbeiders en een studente. Ik denk toch dat die samenstelling behoorlijk afweek van de gebruikelijke, nogal overwegend intellectuele kringen die toen homogroepen opstartten. En dat heeft de werking van het HCB beïnvloed. Daarbij wil ik niet wegsteken dat ik het er soms lastig mee had: als je leven zich heeft afgespeeld op de universiteit en in ministeries, was het niet meteen eenvoudig over maatschappelijke problemen te spreken met een metaalbewerker of een elektricien. Dat ging niet steeds vanzelf. Maar dat maakte het HCB wel heel laagdrempelig. Dat vind ik heel belangrijk: het was geen intellectueel clubje.”

g e e n s t r i j d v e r e n i g i n g
“Eigenlijk wilden wij met het HCB geen homoclub oprichten, maar wel een vereniging tot integratie van homoseksualiteit in de maatschappij. De doelstellingen van de vzw waren zoals gebruikelijk nogal ruim en pompeus omschreven, maar het kwam in essentie neer op drie zaken: opvang van mensen met problemen, ijveren voor zelfaanvaarding en streven naar maatschappelijke aanvaarding. Dat waren de drie cruciale pijlers, gericht op een soort van normalisering, en door middel van een laagdrempelig initiatief dat voor iedereen open stond. Zelf had ik daarbij een zo normaal mogelijke Vlaamse sociaal-culturele vereniging in de hoofdstad voor ogen, zodat het HCB paste in alle reglementeringen en zonder problemen kon worden erkend. Het HCB was dus niet bedoeld als strijdvereniging. Ik had er persoonlijk echter helemaal geen moeite mee dat de Rooie Vlinder het op dat moment wel was. Iedereen strijdt op de manier waarop hij/zij denkt dat het de goede zaak kan vooruithelpen. Vandaag zijn er nog genoeg die menen dat iets als de Pride, en de extravagantie die er te zien is, contraproductief is. Die opvatting bestaat nog altijd. Veel doorgewone mensen vragen niks meer dan wat wij in de context van het HCB geschreven hebben: dat ze gewoon aanvaard worden voor wat ze zijn. De start van een Babbelgroep in eigen lokalen in de Rijke Klarenstraat was een belangrijk moment voor de vereniging. Je kon er gewoon binnen- en buitenlopen, zonder aan te bellen. Dat was heel informeel en open. Iedereen was welkom. Eigenlijk wilden we ook zoveel mogelijk niet-homo's in de Babbelgroep krijgen. Dat was het doel, al weet ik niet of we daarin zijn geslaagd. Zelf ben ik nooit toegetreten tot de bestuursorganen van de vereniging, mede omdat ik dat niet gepast vond. Ik maakte immers deel uit van de commissie die de subsidies verleende, en ik kon toch moeilijk iets op politiek vlak verdedigen als ik meteen de indruk gaf voor mezelf te pleiten. Dat zou zeker aanleiding hebben gegeven tot opmerkingen. Dat ik de vereniging mee had opgericht, is iets anders. Uiteindelijk was de Vlaamse groep in Brussel zo beperkt – als ergens de term incrowd op van toepassing was, was het wel daar – dat als je geen subsidies kon geven aan een organisatie omdat a, b of c erbij betrokken was, je aan niet veel groepen steun moest verlenen. Ik geloof dat ik in mijn Brusselse tijd meer dan 45 vzw's mee heb opgericht, waaronder gemeenschapscentra, gemeentelijke bibliotheken, een dienst voor toerisme, een kunststichting, een jeugdhuis en het Archief en Museum voor het Vlaams Leven te Brussel. Dat hing allemaal aan elkaar. Je zag overal altijd dezelfde mensen, want er is maar een segment van de bevolking dat zich op die manier inzet voor de publieke zaak. In elk geval was het HCB al vanaf 1979 erkend en gesubsidieerd. En dat is niet zonder belang: sommigen hebben toch wat meer vertrouwen in zo'n organisatie. En zelf liet het HCB in zijn uitgaven blijken dat het gesteund werd door de NCC, dus door de overheid. Eind jaren '70 was dat toch niet zo evident. Maar inderdaad: de minderheidspositie van de Nederlandstaligen in die Brusselse context maakte dat iets makkelijker dan elders. Want het HCB was natuurlijk een Vlaamse vereniging, dus daar kon niemand iets tegen hebben. Al maakte ik geen deel uit van het bestuur, elke keer als ik in de buurt

was, sprong ik wel even kort binnen. Gewoon om eens te kijken wat er gebeurde en om te horen of er iets mee te delen was. En om de twee weken zag ik Alex wel op een of andere culturele activiteit, zodat we dan indien nodig even konden overleggen. Als er een probleem was, wisten ze mij wel te vinden. In de jaren '90 was ik vaak in het buitenland en heb ik het langzaam wegdeemsteren van de vereniging niet meer gevolgd. Ik heb daarom geen zicht op de omstandigheden van het verdwijnen van de groep. Intussen is het Rainbowhouse er, dat in de huidige context meer kan dan wij toen. Tot slot vind ik het opmerkelijk dat ik binnen het NCC nooit, noch door de ambtenaren die de dossiers behandelden, noch door de politici die erover beslisten, ben aangesproken over mijn link met het HCB. Terwijl ik dat wel had verwacht, en daar in het prille begin wel heb over nagedacht of ik de vzw wel mee zou oprichten: ik was immers partijpolitiek actief en was er behoorlijk gekend in culturele middens. En toch heeft niemand er ooit iets over gezegd. Geen enkele keer! Dat vind ik nog altijd wonderlijk. Voor alle duidelijkheid: dat had gemogen, dat zou me niet hebben gestoord. Durfden ze misschien niet?”

o n z i c h t b a r e b i s e k s u a l i t e i t

“Eigenlijk heb ik me er nooit veel mee bezig gehouden wat de buitenwereld dacht van mij. Ik heb er nooit een punt van gemaakt, maar het evenmin ooit weggestopt. Dat is wellicht in zekere zin een 'voordeel' van het biseksueel zijn: aangezien ik ook vriendinnen heb gehad, viel het wellicht minder op en zocht men niet meteen iets achter het feit dat ik nooit getrouwd ben. Met de meeste van die vriendinnen heb ik trouwens nog contact, en ik ben zelfs peter van de kinderen van mijn eerste partner. Hadden haar conservatieve ouders en mijn ouders een andere instelling gehad, dan waren we misschien wel ooit getrouwd geweest. Maar aan beide kanten mocht helemaal niks, en dan sukkel je maar wat rond. Voor alle duidelijkheid: ik wil geen kwaad spreken over mijn vader (die vroeg is gestorven) en moeder, want ze hebben bijvoorbeeld alles gedaan opdat ik zou kunnen studeren. Maar die verdrukkende atmosfeer thuis... Ik ben heel autoritair opgevoed. Niemand is bijvoorbeeld ooit bij mij thuis op bezoek geweest: geen klasgenoot, geen vriend of vriendin. Ik wist gewoon dat dat niet kon. Als universiteitsstudent hetzelfde, want ik zat niet op kot. Je past je dus aan, om niet dag in dag uit in conflicten te zitten. Na mijn legerdienst ben ik heel snel zelfstandig gaan wonen. Dat ik geen uitgaanstype ben, is wellicht mee een gevolg van die context thuis. Idem wat betreft het niet getrouwd zijn. Al heb ik wellicht ook niemand gevonden die voldoende bij mij paste. In elk geval heb ik mijn biseksualiteit zelf nooit geproblematiseerd. Wat mij interesseert, is de mens in al zijn aspecten en met al zijn kwaliteiten. Daarvan is de sekse maar één, en geen doorslaggevend element. Wat me heeft geholpen, is dat ik altijd veel heb gelezen en gestudeerd. De uitleg in de uitgave van de *Winkler Prins Encyclopedie* van 1966 was van eerder dubieuze kwaliteit – biseksualiteit werd geïdentificeerd als 'incidenteel' of 'een fase' – maar wel met als afsluiter dat

“iedereen een aanleg” ertoe had. Een decennium later kwam alles in een stroomversnelling, onder andere in 1974 met een artikel (*The new bisexuals*) in het weekblad *Time*, waarop ik was geabonneerd. Concurrent *Newsweek* volgde een week later met *‘Bisexual chic’*, hetgeen toch meer op sensatieberichtgeving leek. Daarmee was het hek van de dam. Zo verschenen in 1977-1978 twee zeer invloedrijke boeken, die een evenwichtig perspectief boden. Na reeds over lesbische thema’s te hebben geschreven, publiceerde eerst Charlotte Wolff *Bisexuality, a study*. Het boek, dat in de Nederlandse uitgave een wat meer dubbelzinnige ondertitel kreeg, namelijk *De veelzijdige seksualiteit van mannen en vrouwen*, had een sterke invloed op Fred Klein bij het schrijven van zijn *The bisexual option*. Dat gaf ruime antwoorden op mijn persoonlijke vragen in die periode. Hij analyseerde helder de ‘dreiging’ die zowel hetero- als homoseksuelen menen te ontwaren in de biseksueel, die zelfs kan leiden tot het tweevoudig ontkennen van het bestaan ervan. De algemene strekking van het boek was echter dat de biseksueel de meest ‘complete’ mens is, en dit globaal positieve standpunt was zeer belangrijk in de zelfperceptie en –aanvaarding.

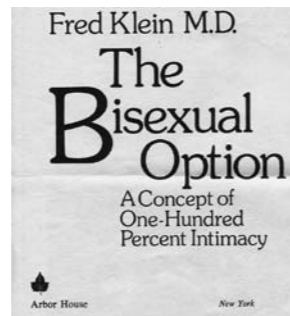
Het is natuurlijk wel zo dat biseksualiteit lang onzichtbaar is gebleven. Ik stelde dat vooral vast, al heb ik er op vergaderingen vaak voor gepleit om die groep niet te vergeten. Maar in homoclubs waren bi’s niet altijd heel welkom, of ze werden minstens met achterdocht bekeken, als mogelijke profiteurs, opportunisten, etend van twee walletjes, en per definitie overspelig. De opkomst van de term ‘holebi’, vanaf de tweede helft van de jaren ‘90, gaf in elk geval meer zichtbaarheid aan de drievuldigheid van de thematiek.

Wat ik misschien als het allergrootste voordeel van biseksualiteit ervaar, is dat je je als gevolg van je relaties met mannen uiteindelijk heel anders gaat gedragen ten aanzien van en veel meer begrip krijgt voor wat een vrouw eventueel wenselijk zou vinden of graag zou hebben.”

t a b o e d o o r b r e k e n d e e r o t i c a b e u r z e n

“In de jaren ‘90 ben ik ook nog op een speciale manier betrokken geraakt bij de organisatie van eroticabeurzen. Ik was bevriend met een man die vanuit Brussel een paar Franstalige seksblaadjes uitgaf. Hij wilde starten met eroticabeurzen, die de eerste jaren kleinschalig in de kelders van Kuregem en later in de parking onder het Rogierplein hebben plaatsgevonden. Aangezien ik ook dat als een vorm van het doorbreken van conventies beschouwde, was ik daar voorstander van. Maar de man kon natuurlijk geen Nederlands, en dus heb ik wat meegeholpen. En op een bepaalde editie, eind 1994, duikt plotseling een cameraploeg van VT4 op, een nieuwe zender die enkele weken later van start zou gaan. En gezien de taal kwamen zij bij mij, en niet bij de organisator, iets wat toch ook weer niet meteen mijn bedoeling was... Kort nadien heb ik mijn enkel gebroken. Toen die reportage op televisie kwam, is daar op het ministerie nogal wat over gesproken: wat ik daar had uitgestoken dat ik in de plaaster ben beland.

In diezelfde periode ben ik trouwens op zo’n beurs door een Duitse producent gevraagd om de Nederlandstalige klankband van enkele

erotische video’s op te stellen. Dat was hilarisch werk! Intussen is dat gegeven van eroticabeurzen wat verwaterd, en te commercieel geworden, want er zijn er nu overal. Maar in het begin dacht toch niemand dat daar

duizenden en tienduizenden mensen naartoe gingen komen. Dat was zozegd iets voor seksverslaafden, want voor de rest zou niemand dat durven. Wel, je kon meteen over de koppen lopen. En velen zagen daar kennissen, collega’s en familieleden waarvan ze het nooit hadden verwacht. Anderen vluchtten meteen weer naar buiten als ze iemand bespeurden die ze kenden, in de hoop zelf ongezien te zijn gebleven. Ik vind nog altijd dat die beurzen een enorme taboedoorbrekende functie hebben gehad. Aan die eerste drie edities in Kuregem bewaar ik de beste herinneringen, al was dat het totale dilettantisme. Want dat was gewoon iemand die in een achterkamertje wat pornoblaadjes uitgaf, en plots met een paar vrienden een beurs wou organiseren. Het is eigenlijk een wonder hoe dat tot stand is gekomen.”

d e p r o b l e m a t i s e r i n g

“Ik heb me doorheen de jaren gespecialiseerd in de rechten van minderheden, vooral etnische minderheden, volkeren, volksgroepen. Maar ook in andere minderheden en in genderkwesties was ik natuurlijk geïnteresseerd. Dat is me vaak van pas gekomen. Gedurende tien jaar was ik een van de bestuurders bij de sociale dienst van de Vlaamse overheid. In die hoedanigheid heb ik omstreeks 2000 persoonlijk een van de eerste transgenderambtenaren in haar transitie begeleid. Waarom ze naar mij kwamen weet ik niet – stond er misschien op mijn voorhoofd te lezen dat ik er positief tegenover stond? – maar ze deden het wel. Ze deelden me mee welk proces ze zouden doorlopen, maar hoe zou dat onthaald worden door de collega’s op het ministerie? Meestal is dat goed verlopen: organisatorisch en institutioneel werd dat nooit geproblematiseerd, al kan je niet vermijden dat bepaalde individuen dat wel doen.

Het illustreert mee dat de maatschappij in het algemeen toch veel is veranderd. De deproblematisering is enorm voortgeschreden, maar je zal altijd een segment van de bevolking hebben dat het er moeilijk mee heeft. Dat is echter niet vergelijkbaar met vroeger. Ik hoor bijvoorbeeld van vrienden dat er geen jonge homo’s meer komen naar de sauna’s. Op zich is dat niet zo verwonderlijk, want die hebben zoiets niet meer nodig. Er zijn nu 1001 mogelijkheden, onder meer met al die apps. En je kan vandaag gelijk waar gaan babbelen, dus waarom zou zoiets als de Babbelkroeg nog nodig zijn.

De maatschappij is veranderd, en die evolutie vindt haar oorsprong in die periode van eind jaren ‘60 tot begin jaren ‘80, die een kantelmoment is geweest.”

Bart Helliinck

van het vrouwenhuis naar het regenbooghuis

Doorheen de jaren is in deze nieuwsbrief steeds veel aandacht besteed aan de vele holebi- en transgenderinitiatieven in vooral Brussel en Antwerpen, en aansluitend daarbij in Gent en Leuven. Maar ook de andere regio’s hebben natuurlijk hun eigen roze of regenboogverleden. Eliane Luys was en is in Limburg actief. Voor ons blikt ze graag terug op haar engagement in onder meer het Hasseltse Vrouwenhuis, LILEV en gedurende twee jaar als voorzitter van het Regenbooghuis.

g e c h o q u e e r d

“Ik kom uit een dorpie in het Maasland, vlak aan de Nederlandse grens. Omdat mijn lesbisch-zijn slecht viel in de familie ben ik uit huis gegaan op 18-jarige leeftijd. Een jaar later ben ik in Hasselt komen studeren. In die periode kwam ik er achter hoe het kwam dat ik zo moeilijk mijn weg vond als pubermeisje, wie ik echt was en dat ik niet alleen was: in de bibliotheek had ik door het lezen van het Kinsey-rapport de woorden homoseksualiteit en lesbianisme leren kennen. En daar vond ik ook Hanneke van Buurens boek *Vrouwen die van vrouwen houden*, wat voor mij een openbaring was. Het klinkt misschien raar, maar ik was op dat moment een ongelooft gelukkige vrouw, al had ik nog geen plek om anderen te ontmoeten.

Zo heb ik begin jaren ‘80 de stap gezet naar het Vrouwenhuis – zij huurden toen een pand in de Koningin Astridlaan in Hasselt waar het enkele jaren eerder was ontstaan – met de vraag: ‘Ik ben lesbisch, kan ik hier terecht?’ Het korte antwoord van Monique zal ik nooit vergeten: ‘We hebben hier niets voor lesbiennes.’ Ik voelde het als vijandig aan, was er zelfs wat door gechoqueerd. Ik heb me omgedraaid en ben weer vertrokken. Teleurgesteld, want het had me best wel moed en moeite gekost om die deur binnen te gaan. Een jaar later, eind 1983, ben ik terug naar het Vrouwenhuis gegaan. Ik dacht dat als er niet direct iets was voor lesbiennes, er misschien wel een taak voor mij was weggelegd als feministe – al weet ik niet of ik mezelf toen reeds zo noemde. Ik volgde op Sint-Lucas de opleiding grafisch vormgever, en zonder te wijzen op mijn lesbisch-zijn, heb ik dus gevraagd of ik kon helpen. Deze keer ben ik er wel verwelkomd, meer bepaald door Arlette en Christine. En zo ben ik binnengeraakt, toen nog om met knippen en plakken de lay-out van het maandelijks krantje te verzorgen, en er later ook met allerlei andere creatieve projecten bezig te zijn.

In het Vrouwenhuis, zelfs niet onder lesbiennes, heb ik toen nooit horen zeggen dat er tot 1984, elders in Hasselt, ook een GOC bestond. Pas vele jaren later heb ik er iets over vernomen van Daniëlle. Zij had het daar heel vlug voor bekeken gehouden, omdat ze het zo’n gedoe vond met de homomannen.”

i n t e r n e k r a c h t s v e r h o u d i n g e n

“Toch moet ik eerlijk zeggen dat je je als lesbienne op dat moment wat gedeisd hield in het Vrouwenhuis. Dat was iets van heterovrouwen, en men hield daar ook aan. Ik had dat zeker door die eerste reactie van Monique zo begrepen. In de werking ging het over het feministische

Een folder van LILEV, jaren '90.

Terwijl heterovrouwen ook moesten strijden voor hun identiteit als feministe, en een evenwicht zoeken tussen opkomen voor hun rechten en samenleven en -werken met mannen.

Dat maakte dus dat het tussen heteroseksuele en lesbische feministes niet zo synchroon liep, niet enkel in Hasselt maar ongeveer overal. Wat echt wel spijtig is.

Omstreeks 1985 ben ik door Christine gevraagd om toe te treden tot de beheerraad. Heel vereerd heb ik toegezegd. Ik was 23 jaar en had ondertussen veel geleerd tussen de feministes en lesbiennes. Ik had mijn plek gevonden. Pas achteraf heb ik me gerealiseerd dat daardoor geleidelijk aan de interne krachtsverhoudingen verschoven, met aanvankelijk heel krampachtige en zeker geen aangename vergaderingen tot gevolg: we hadden precies niet meer hetzelfde doel. In elk geval is het daarna een heel ander verhaal geworden: hadden aanvankelijk lesbiennes geen duidelijke plek, dan is het geëvolueerd naar een situatie waarin heterovrouwen er eigenlijk geen plek meer vonden. Het vrouwencentrum bestaat nog, onder de naam De Madam, en is lid van het Regenbooghuis. En voor heterovrouwen is dat moeilijk. Al zijn er heel wat heteroseksuele feministes die de lesbiennes een warm hart toedragen, toch zijn er die zeggen: ‘Als ik hier het Regenbooghuis binnenstap, denkt men dat ik een lesbienne ben.’ Terwijl dat niet zo is, en wij het naar buiten toe ook anders willen doen. Hoe dan ook heb ik doorheen de jaren gezien dat een etiket soms nodig is, om zichtbaar te zijn en je weg te kunnen gaan.

Wellicht heeft het verschil tussen beide groepen minstens te maken met het relationeel-persoonlijke partnerschap. Je kan dan wel een heel theoretisch kader naar voor schuiven, het staat of valt soms toch met dat ongrijpbare gevoel. Voor lesbiennes kwam de verbinding met vrouwen veel meer op de voorgrond te staan dan voor heterofeministes, omdat zij uiteindelijk nog steeds een deal moesten sluiten met hun mannelijke partner. Ik heb dat zo dikwijls op vergaderingen gezien: een heterovrouw heeft een systeem waardoor mannen kunnen bloeien, zij weet hoe dat kip-en-haantjes-spel gaat. Terwijl wij dat compromis vaak

niet konden begrijpen, het nut ervan niet inzagen: 'Waarom krijgt die man toch zo lang het woord?'

Sowieso gingen de radicale en de andere lesbiennes ook niet altijd samen, hoor. Misschien hadden die eersten vanuit negatieve ervaringen met mannen nood aan een eigen wereld, compleet veilig en vrij van die – in hun ogen – mannelijke agressor, en meenden ze zo'n cocon te kunnen realiseren in een lesbische vereniging door compromisloos de mannenwereld buiten te sluiten. In elk geval heb ik daar als piepkuiken nog een heel heftige discussie over gehad omdat men een avond wilde organiseren met twee van die radicale lesbiennes. Dat zag ik niet zitten, alhoewel die activiteit toch heeft plaatsgevonden. Ik heb immers niet zo'n beladen geschiedenis met mannen: ik hield van mijn vader, die net was overleden, en van mijn broers. Zij zijn belangrijk geweest in mijn leven, zitten in mijn hart en zullen er nooit verdwijnen. Dus die clash is er intern ook geweest."

o n s o r i ë n t e r e n

"In 1985 is LILEV (Limburgse Lesbische Vrouwen) opgericht, volgens mij mede vanuit een enorme nood aan zichtbaarheid van lesbiennes binnen het feminisme en binnen dat Vrouwenhuis, en als een signaal dat lesbiennes er terecht konden. Het was een uitloper van een praatgroep die voordien was georganiseerd door Christine en Micheline. LILEV zorgde dus voor een grotere zichtbaarheid binnen het vrouwen centrum, terwijl de spanningen er verder toenamen. Op een bepaald moment hebben we daardoor met LILEV zelfs overwogen om ons volledig af te scheuren. Maar om financiële en praktische redenen is dat niet gebeurd: er was niet genoeg vrouwkracht voor twee aparte initiatieven, zodat een splitsing het voortbestaan van beide groepen bedreigde. Het risico dat het Vrouwenhuis, dat we net als het feministische gedachtegoed heel belangrijk vonden, zou kunnen verdwijnen, was onaanvaardbaar voor iedereen.

In verband met dat geldelijke aspect denk ik plots aan een anekdote: het Vrouwenhuis kreeg subsidies van de Culturele Raad van de stad. Op een bepaald moment vernamen we dat twee vrouwen van die Raad, lid van de KVLV (de Boerinnenbond), een avond op bezoek zouden komen. Die dag stond echter een LILEV-activiteit op de agenda, namelijk een gesprek over een of ander lesbisch thema. Vooraleer die dames arriveerden, hebben we dus allemaal snel de melding gekregen dat we het over reizen zouden hebben. Eigenlijk was dat een complete farce, wellicht uit angst dat we het geld van de Culturele Raad zouden verliezen.

Met LILEV ondernamen we ook acties, zoals met ons *kiki-butch-femme*-brochuurtje waar we mee uitpaktten aan een standje op de Lesbienedag. Natuurlijk bezochten we de Vrouwendagen, maar die Lesbienedagen waren jaarlijkse hoogdagen voor ons. Daar heb ik bijzonder goede herinneringen aan: zoveel zielsverwantschap, zoveel vriendschap! En we spitsten onze oren voor alles wat er gebeurde – iemand die covers van Joan Armatrading zong? allen daarheen! – zodat je elkaar toch wel een beetje vond.

De werking van LILEV bestond uit het creëren van een ontmoetingsplek. En er werden gespreksavonden georganiseerd rond praktische thema's

(hoe vertel ik het mijn ouders/vrienden/kinderen?, hoeveel vertel ik op mijn werk?, wat zijn mijn rechten?, hoe kan ik met mijn vriendin een huis kopen), waarbij we eveneens probeerden een politieke agenda te bepalen en op langere termijn te kijken. Maar het ging ook over 'wie ben ik als lesbienne?' (butch/femme/kiki?), hoe krijg ik een kind via kunstmatige inseminatie?, hebben kinderen last van twee moeders?, etc.), representaties van lesbiennes in literatuur en film, en belangrijke lesbische rolmodellen in kunst en in de maatschappij. Zo was er een leesgroep avant la lettre die geleid werd door Pat, en we vertoonden iedere maand een film met een lesbische verhaallijn. Die waren zeker in het begin niet gemakkelijk te vinden, maar gelukkig was er Cinemien in Amsterdam.

Uit de kast komen speelde natuurlijk een grote rol, en dat was niet zo eenvoudig. Wellicht vanaf de tweede helft van de jaren '90 hebben Lieve en ik gedurende een tiental jaar een praatgroep begeleid. Wij hadden allebei geen heterohuwelijk achter de rug, in tegenstelling tot misschien 90% van de aanwezigen die naar deze avonden kwamen. Wij organiseerden de praatvonden rond een bepaald thema, en aansluitend was er het café. Dan zagen we dat die vrouwen samen aan een tafel gingen zitten omdat ze gehoord hadden wie met wat zat. Dus wij faciliteerden eigenlijk gewoon verbondenheid. Zij hadden nood aan, en vonden bij ons, zielsverwanten om te spreken over bijvoorbeeld wat te doen als de kinderen hen niet meer accepteerden, of met de partner die haar maatje was maar waarmee het seksueel al jaren fout liep? Sommige vrouwen bleven thuis wonen met die partner en de kinderen, met daarnaast een lesbisch leven, een nieuwe liefde. Zij beleefden tweede puberjaren, maar deze keer als lesbienne. Evident was dat niet. Anderen verlieten vol schuldgevoel het huis, zonder iets mee te nemen of iets te bedingen, waarna ze in armoede verzeild geraakten. Het was soms een helse tocht maar dat had vooral te maken met die taboesfeer die je moest doorbreken om dan jezelf te kunnen zijn, en zichtbaar. We hebben ook eens een avond georganiseerd rond het thema partnergeweld. In het Vrouwenhuis kenden we die problematiek goed in de heterowereld, maar niet onder lesbiennes, tot ikzelf in mijn eerste relatie in zo'n situatie was beland... Eigenlijk was die avond succesvoller dan ik vooraf had durven denken. Geweld binnen lesbische relaties is een verdoken probleem. Het wordt ook binnen onze gemeenschap weinig benoemd, precies alsof ons dat wat bezoedelt en we een en ander nog altijd een beetje mooier moeten voorstellen dan het is. Al doet het natuurlijk wel deugd als Goedele Liekens onlangs zei dat als een vrouw goede seks wil, ze met een lesbienne moet vrijen. Dat ze dat zegt, vind ik wel schoon.

s a m e n w e r k i n g

"Zowel het Vrouwenhuis als LILEV hebben een geschiedenis van ups en downs, soms gehuisvest in een echt krot. Lange tijd dienden we te bedelen, moesten we denken aan manieren om aan geld te geraken. Maar het was duidelijk belangrijk om te blijven bestaan, al hebben we bij momenten zwart zaad gezien, en ook inhoudelijk moeilijke tijden beleefd. Vanaf een bepaald moment waren er wel twee vaste krachten voor het Vrouwenhuis, via een GesCo-project, maar die verslikten zich soms in

het vele werk. En met de beheerraad zijn we er spijtig genoeg niet altijd in geslaagd de kloof tussen de vrijwilligers en de personeelsleden te vermijden of te dichten.

Jaren eerder, eind 1991, heeft een persoonlijk conflict een zware impact op LILEV gehad omdat velen toen zijn weggetrokken, waardoor de groep meer dan gehalveerd werd. Kort voordien was het LACH (Limburgs Actie Centrum Homoflie) ontstaan. Doordat zij een tijdje, maar uiteindelijk zonder succes, een werking naar lesbiennes probeerden uit te bouwen, leidde dat ertoe dat de verhoudingen van in het begin moeilijk waren: in plaats van ons te contacteren met het oog op een eventuele samenwerking, werd meteen de concurrentie gezocht. Uiteindelijk zijn LILEV en het Vrouwenhuis geleidelijk aan terug recht gekrabbeld, door op zoek te gaan naar nieuwe vrijwilligers die input konden geven. We probeerden ook om heterovrouwen terug mee te nemen in het verhaal, hetgeen niet echt is gelukt. Beide organisaties zijn in 1999 noodgedwongen versmolten tot De Madam, vrouwen- en lesbocentrum, om zo de beschikbare krachten terug te verenigen. Niet zoveel later, op het moment dat in alle provincies roze huizen ontstonden, waren het LACH en De Madam de sterkhouders van Het Nieuwe Huis op de Kuringersteenweg, al kunnen de toenmalige verhoudingen zeker moeizaam worden genoemd. Een decennium later deed zich door een gelukkige samenloop van omstandigheden een nieuwe situatie voor, waardoor het Regenbooghuis het licht heeft kunnen zien. Als voorzitter van die nieuwe Limburgse koepelvereniging voor holebi's en transgenders draag je een grote verantwoordelijkheid maar je kunt het niet alleen. Gelukkig hebben we ons kunnen verenigen om samen voor dat gezamenlijke doel te gaan, startend met de uitwerking van een Chinese regenboogdraak voor de provinciale Dag van de diversiteit in 2012, die op de Grote Markt zelfs werd bekroond met de diversiteitsprijs. Zo'n heel praktisch project, dat verbindt mensen. Echt waar. En toen dan het pand in de Meldertstraat uit de bus kwam, dat als voormalige garage veel mogelijkheden bood als locatie voor een regenbooghuis, maar waaraan nog veel diende te worden verbouwd, waren we er klaar voor. Al is het natuurlijk niet altijd makkelijk gegaan, en was het soms ongelooflijk vermoeiend om dat heel precaire evenwicht in stand te houden. Maar als voorzitter zag ik de verenigingen als zuilen die de koepel rechthouden. Bovendien gaat onze boodschap naar de buitenwereld toch onvermijdelijk de mist in als we zelf niet samen door één deur geraken?

Dat het Regenbooghuis na amper negen maanden door een zware brand is geteisterd, was een zware klap, maar ons project mocht daardoor niet in elkaar storten. Ik heb wat schroom om het luidop te zeggen, maar die gebeurtenis heeft zelfs verenigend gewerkt. En ik raak nog altijd ontroerd door wat we gerealiseerd hebben in de daaropvolgende maanden, zeker met dank aan een aantal mannen van het LACH.

n i e t v r i j b l i j v e n d

"Zeker een van de hoogtepunten van LILEV was de opvoering van *Dos Lesbos* in 1989, een door Pat vertaald toneelstuk over coming-out van de Amerikaanse schrijfster Terri Baum, die hiervoor speciaal naar

Groepsfoto van de cast en medewerkers van het toneelstuk *Winterrozen*.

Limburg is gekomen. Danielle en Liliane speelden de hoofdrollen, echt hilarisch! Het was een groot succes, met ook opvoeringen op de Vrouwendag en de Lesbienedag. Toneel kan immers een belangrijke functie vervullen bij het bepalen van de eigen identiteit, bijvoorbeeld door het tonen van rolmodellen. En voor de vele jongeren die op zoek zijn naar hun geaardheid, zijn die rolmodellen zo belangrijk. Maar we hebben daar toen niet mee voortgedaan.

Uiteindelijk is tien jaar later met De Madam de draad terug opgenomen en zag toneelgroep Dietrich het levenslicht. Doorheen de jaren hebben we zo al verschillende toneelstukken met een lesbische thematiek op de planken gebracht. Het laatste stuk, *Winterrozen*, heb ikzelf geschreven en geregisseerd. Het gaat over vier oudere lesbiennes die samenwonen in één huis om elkaar te helpen en zo nog een tijd zelfstandig hun plan te kunnen trekken. Het is trouwens ook opgevoerd in het kader van een provinciale studiedag over zorg voor oudere holebi's.

Het is een thema dat me nu erg bezighoudt, ook al ben ik nog maar 56 jaar. Ik wil later, als ik het meest kwetsbaar ben, wel in alle veiligheid naar een rusthuis kunnen gaan zonder bang te moeten zijn om geïsoleerd te geraken of terug de kast in te moeten kruipen. Dat kan en mag niet gebeuren. Mijn generatie, die uit de kast is gekomen, kan er trouwens misschien niet weer in. We zouden behoorlijk opstandige bejaarden worden. Maar mijn hart bloedt voor de holebi's die nu in rusthuizen verblijven en nooit hun coming-out hebben kunnen doen, en daar nu opnieuw met niemand kunnen delen dat ze ook iemand in hun hart meedragen. Een partnerschap dat en/of een liefde die nooit openbaar was.

Dus daar ben ik nu al mee bezig. En dat is niet zo vrijblijvend. Op dat vlak merk ik echter dat vrijwilligers vandaag anders zijn dan vroeger. Ze zijn bewuster in hun tijdsbeleving. Hun engagement is beperkter in de tijd, en het lijkt daardoor veel vrijblijvender. In tegenstelling tot vorige generaties: wij bleven gaan, quasi ongelimiteerd. Dat was vooral 'willig', en veel minder 'vrij'. Maar we hadden dan ook een grote verantwoordelijkheid, zeker ook ten opzichte van onszelf, om ervoor te zorgen dat we ergens een plek hadden waar we met elkaar konden samen-zijn.

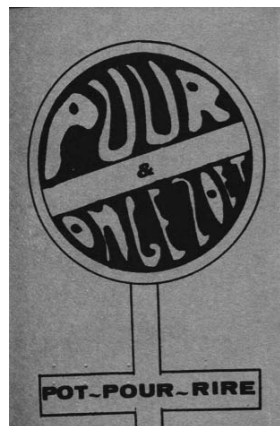
Toch wil ik niet zeggen dat het vroeger allemaal beter was. Het is vandaag gewoon anders. En ik denk echt dat zolang mensen zich verenigen om een doel te bereiken, bijna alles een haalbare kaart is."

Bart Hellinck

het fonds in 2018

Ter afsluiting van deze overvolle nieuwsbrief volgt nog een (noodgedwongen) beknopt verslag van het voorbije jaar. In 2018 hebben een toenemend aantal vorsers, journalisten en andere geïnteresseerden de weg naar het Fonds Suzan Daniel gevonden. Zij waren op zoek naar informatie over onder meer de Prides in ons land, de Homodag 1978, 50 jaar mei 1968, een zanger uit Herentals, het LGBT-erfgoed, lesbische leeslijsten, Elvire/Willy De Bruyn, de geschiedenis van het lesbisch verenigingsleven, en de openstelling van het burgerlijk huwelijk. Reproducties van stukken uit onze collectie waren te zien in twee tentoonstellingen, namelijk *Feest!* in het Antwerpse MAS en *BAL : Brussels Almanack Lesbian* in de hoofdstad. Voorts is meegewerkt aan *Voor de mannen*, zowel het CANVAS-programma als het gelijknamige boek.

Opnieuw mochten we een heleboel boeken, tijdschriften, affiches en los materiaal verwelkomen, evenals aanvullingen bij enkele archiefbestanden. Speciaal vermelden we hier twee audiocassettes van het vrouwencabaret Puur & Ongezoet, flesjes en promomateriaal van het queer Lollepote-bier van Les Biches, een deel van de collectie van vorser Rudi Bleys, diverse fotobestanden (van WJNH en met betrekking tot de Rooie Vlinder, naast enkele private albums), een affiche van café Strange van de tweede helft van de jaren '70 en een vlag van Active Company.

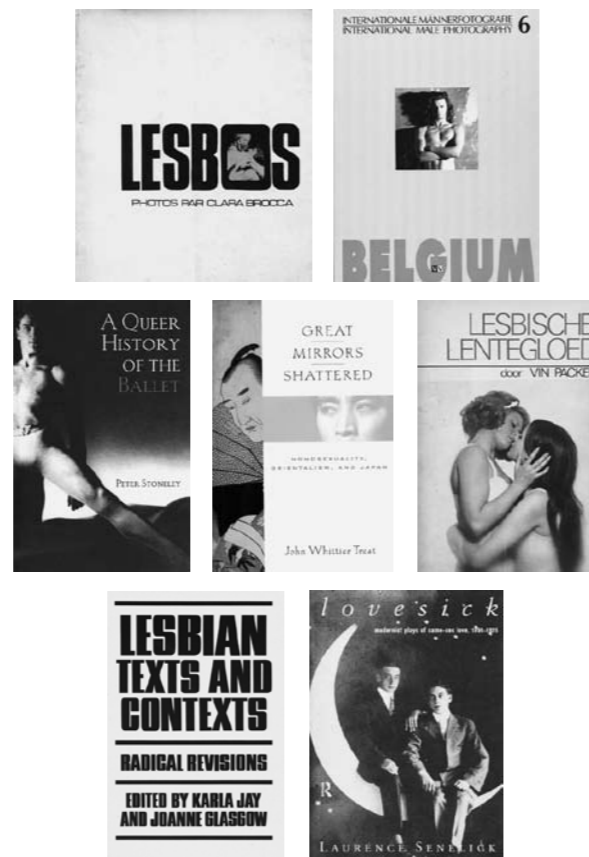

Cover van de audiocassette van 'Pot-pour-rire'

Het voorbije jaar is gestart met de inventarisatie van onder meer het archief van Antenne Rose/Tels Quels. Die werkzaamheden zullen normaal gezien in 2019 kunnen worden afgerond. Intussen is wel al een kleiner archiefbestand met documenten van het Gesprekscentrum en de beginperiode van het GOC Antwerpen (circa 1968-1975) ontsloten. Naast de voortdurende inspanningen voor de verwerking van bibliothecalia en los materiaal is in 2018 ook nog extra aandacht besteed aan de collecties voorwerpen en bewegende beelden.

Omdat tot nog toe te weinig archivalia (foto's, promomateriaal, gadgets...) van en getuigenissen over het holebi-bedrijfsleven van vroeger en nu in de collectie van het Fonds zijn beland, is een project rond het erfgoed van het uitgaansleven uitgewerkt. Via enkele initiatieven, gespreid in de tijd, willen we het belang van dat materiaal benadrukken en de eigenaars ervan overtuigen het niet verloren te laten gaan. In de volgende nieuwsbrief zullen we daarvan beslist al de eerste concrete resultaten kunnen presenteren.

Tot slot dankt het Fonds graag alle vrijwilligers en anderen die ons op een of andere manier helpen bij het redden en valoriseren van zoveel mogelijk van ons erfgoed! (Vanzelfsprekend kunnen we steeds extra medewerk(st)ers gebruiken.)

Enkele van de nieuwe boeken.

naar af

h e l p
Het Fonds kan steeds bijkomende medewerk(st)ers gebruiken. Wil u helpen bij de ontsluiting van onze collectie affiches? Hebt u zin in een project mondelinge geschiedenis? Of eerder in een fotoproject? Ziet u iets in het archiveren van websites? Of fuift u gewoon graag? Voor elk van u hebben we wel een taak klaarliggen... Het Fonds financieel steunen kan natuurlijk ook! Bijvoorbeeld door lid te worden. Op die manier wordt u steeds op de hoogte gehouden van onze werking. Meer informatie vindt u op pagina 2.

à s a u v e r
Il y a encore beaucoup de matériel qui doit être sauvé. Aidez-nous. Vous avez du matériel concernant l'homosexualité ou le lesbianisme (brochures, affiches, périodiques, photos, lettres,...) et vous désirez vous en débarrasser? Ou de le mettre en valeur en nous le léguant? N'hésitez pas, contactez-nous.

r e d d i n g s b o e i
Het Fonds Suzan Daniel heeft al heel wat kunnen redden. Toch blijft het een peulenschil in vergelijking met de massa materiaal waarin het Fonds is geïnteresseerd. Materiaal dat er thuishoort. Materiaal dat het meer dan waard is bewaard te blijven. Gooi dus a.u.b. voortaan niks meer zomaar weg. Geef ons eerst een seintje.

Cartoon de Marie Laroux pour la couverture du mémoire d'Émilie Martineau (Le bar lesbien : un commerce militant en voie de réapparition à Bruxelles)

inhoudstafel

- 3 de eerste jaren van The Boots
- 8 le bar lesbien brille par son absence
- 10 des souvenirs de l'entraide
- 14 de belgische genderstichting (1984-2007)
- 18 histoire d'une intense dynamique d'autonomisation
- 22 ter verdediging van minderheden
- 27 van het vrouwenhuis naar het regenbooghuis
- 30 het fonds in 2018

"Anno 1982 wist ik niets af van transgenders. Andere tijden... In die jaren zwoegde ik als assistent in de Rechten op mijn doctoraat, over de geschiedenis van de rechtspraak. Haarscherp herinner ik me een correctioneel dossier uit 1910 in het Rijksarchief van Beveren-Waas. Er viel een foto uit, pats op de grond. Een opname op karton, zoals ik die kende uit oude familiealbums. Een mooie dame met weelderige hoed, bloemen en fruit inclusief, keek trots de lens in. (...) De strafdossiers lieten me een rauwe wereld zien die minstens even gewelddadig was als nu. Dit dossier ging over een man die zich als vrouw kleedde en aan een marktkraam slaags geraakte met visvrouwen, of wat dan ook. Tussen de kijvende hellevegen had een van hen plots een pruik vast! Consternatie alom. De politie werd ontboden, en die vond er niet beter op dan het sujet in de gevangenis te gooien. Haar naam ben ik vergeten, laten we het houden bij René(e).

De procureur des Konings wist niet wat te doen. Dit viel niet onder de wetgeving op vermommingen. Dan maar 'slagen en verwondingen'? René(e), risée van de gevangenis, bleef opgesloten. René(e) nam pen en papier en schreef de procureur-generaal brief na brief, in dat mooie krullende vrouwenhandschrift van de *belle époque*. Met open mond zat ik te lezen. René(e) schreeuwde het uit, "Ik zit in een verkeerd lichaam!" Er was nog geen wereld waarin je dit onder woorden kon brengen, geen reportage die dit kon laten zien. Maar René(e) bracht het haarscherp onder woorden, in snedige scherp krullende taal, heftig onderstreept."

Uit een open brief van UA-rector Herman Van Goethem aan Bo Van Spilbeek, in februari 2018 onder meer verschenen in de Gazet van Antwerpen.

english digest

The internationally renowned Antwerp-based cruise and fetish club The Boots opened its doors in the summer of 1983. Co-founders Franklin and Fernand look back upon its origin and the first years.

In Brussels, the last lesbian bar to date closed in 2003. For her master's thesis, and while studying four recent (temporary or sporadic) initiatives, Émilie Martineau examines the background of the absence of lesbian bars.

In her master's thesis, Karen Vervaeke recounts the history of the Belgian 'Genderstichting' (1984-2007). In this newsletter, she summarizes these first steps in the organizational assistance and support for transgenders.

Marian Lens puts the spotlight on 'Le point du jour', a hostel for women (but especially lesbians) in the village of Pitet, from 1982 to 1985. It was linked with an international evolution, focussed on self-determination, the acquisition of knowledge previously exclusive to males (e.g. car mechanics) and self-defence.

Yvo Peeters, who grew up in the Westhoek, lived in Brussels for most of his life. There, he was involved in dozens of organizations, including in the fight against discrimination and for the rights of minorities. Now he tells his life story, and points out the benefits of (his) bisexuality.

Assisting members when they were having all kinds of problems (self-acceptance, relational, legal...) was a major aspect of the activities of the Brussels-based homophile group ADEHO (1972-1987). Josy Florek, its founder and key figure, explains why he considered it to be so important and how he proceeded.

In the early 1980s, Eliane Luys entered the Women's House in Hasselt, and nowadays, she is still involved in that city's RainbowHouse. She reflects upon, among other things, the at times difficult relationship between heterosexual and lesbian feminists, and the history of the lesbian group LILEV.

*brochures boeken livres tijdschriften périodiques
krantenknipsels coupures de presse elpees albums
cd's disques compact cassettes videobanden dia's
diapositives photographies affiches vlaggen
drapeaux spandoeken banderoles prentkaarten cartes
postales brieven lettres promotiemateriaal documents*

FONDS

suzan daniel

homo/lesbisch archief en documentatiecentrum

rendus des réunions archive et centre de documentation homo/lesbien

**we verzamelen alles ... bel, schrijf of mail ons
nous rassemblons tout ... n'hésitez pas à nous contacter**

p/a H. Frère-Orbanlaan 510 B-9000 Gent / Gand
info@fondssuzandaniel.be / www.fondssuzandaniel.be

09-223.58.79

rek. nr./n° de compte BE36 0682 1501 5681